

1. STIGMA A SOCIÁLNÍ IDENTITA

Řekové, kteří si očividně potrpěli na vizuální pomůcky, uvedli v život termín *stigma* s úmyslem označovat jím tělesné znaky určené k tomu, aby vyšlo najevo cosi neobvyklého a špatného o morálním statusu označovaného. Tyto znaky se vyřezávaly či vpalovaly do těla a upozorňovaly, že jejich nositel je otrok, zločinec či zrádce - osoba pošpiněná, rituálně nečistá, jíž je radno se vyhýbat, a to zejména na veřejnosti. Později, v období křesťanství, se termín rozšířil o další dvě metaforické vrstvy: první odkazovala k tělesným znakům svatosti, jež se projevovaly jako rozkvetlé květy na pokožce; druhá, jako lékařská narážka na tuto narážku náboženskou, poukazovala na tělesné znaky fyzické poruchy. Dnes se tento termín běžně užívá ve svém původním doslovném významu, vztahuje se však spíše k hanbě samé než k jejímu tělesnému důkazu. Došlo navíc k posunům ohledně toho, jaké typy hanby budí pozornost. Ti, kdo zkoumali tento problém, se však příliš nesnažili popsat strukturální předpoklady stigmatu, ba dokonce ani předložit definici pojmu samého. Zdá se tedy nutné pokusit se na začátku načrtnout několik velice obecných předpokladů a definic.

Předběžné koncepce

Společnost ustavuje prostředky kategorizace osob a jejich komplementární atributy, jež jsou v souvislosti s příslušnými těchto kategorií vnímány jako běžné a přirozené. Sociální prostředí ustavují různé kategorie osob, s nimiž se v nich lze pravděpodobně setkat. Rutina ve společenském styku v zavedených prostředích nám umožňuje styk s předvídanými druhými osobami, aniž tomu musíme věnovat zvláštní pozornost či úvahu. Když se před námi objeví cizí osoba, první dojem z ní nám velmi pravděpodobně postačí k tomu,

abychom předvídali její kategorii a atributy, její „sociální identitu“ - abychom použili vhodnější termín než „sociální status“; svou roli tu totiž hrají i osobní atributy jako „čestnost“ a strukturální atributy jako „povolání“.

Opíráme se o tato svá předjímání, transformujeme je do normativních očekávání a do oprávněně předkládaných požadavků.

Obvykle si ani neuvědomíme, že jsme tyto požadavky předložili a čím vlastně jsou, dokud před námi nevyvstane reálná otázka, budou-li naplněny nebo ne. Teprve pak obvykle dojde k tomu, že si uvědomíme, že jsme po celou dobu chovali jisté představy o tom, čím by měla osoba stojící před námi vlastně být. Těmto našim požadavkům bychom tedy měli raději říkat požadavky učiněné následně, „pod dojmem“, a charakter, který této osobě připisujeme, bychom měli vnímat spíše jako přisouzení učiněné při potenciální retrospekci, jako *virtuální sociální identitu*. Kategorie a atributy, jež by se mohly ukázat jako jí skutečně vlastní, nazvěme její *skutečnou sociální identitou*.

Zatímco tato cizí osoba stojí před námi, může se naskytnout důkaz o tom, že je jí vlastní atribut, který ji odlišuje od jiných osob v kategorii těch, jimiž by mohla být, a to atribut poněkud méně žádoucího rázu - v krajním případě z ní pak činí osobu skrz naskrz špatnou, nebezpečnou či slabou. Naše mysl ji tak redukuje z osoby celistvé a obvyčejné na osobu, jež je poskvrněna a jejíž hodnota klesla. Takovýto atribut je stigmatem, zejména je-li jeho diskreditující dopad velice rozsáhlý; někdy se mu také říká selhání, nedostatek nebo handicap. Je základem zvláštní diskrepance mezi virtuální a skutečnou sociální identitou. Stojí za zmínku, že existují ještě další typy diskrepance mezi virtuální a skutečnou sociální identitou, například když v rámci změny zařazení určitého jedince přesouváme z jedné sociálně očekávané kategorie do jiné, již však očekáváme se stejnou pravděpodobností, a dále když posouváme hodnocení daného jedince směrem nahoru. Dodejme také, že není řeč o všech nežádoucích attributech, nýbrž jen

O těch, jež se neslučují s naším stereotypem ohledně toho, kým by měl daný jedinec dle našeho názoru být.

Termínem stigma tedy budeme označovat silně diskreditující atribut. Měli bychom však mít na paměti, že to je řeč vztahů, nikoli řeč atributů, čeho bude doopravdy třeba. Atribut, který stigmatizuje jeden typ nositele, může docela dobře stvrzovat obvyklost jiného, a jako věc o sobě není nositelem ani pozitivní, ani negativní pověsti. Například některá povolání v Americe svou povahou vedou jejich vykonavatele, kteří nedosáhli předpokládaného vyššího vzdělání, ke skrývání této skutečnosti; u jiných povolání však platí, že oněch několik málo jejich vykonavatelů, kteří dosáhli vyššího vzdělání, bude takovou věc tajit, nechce-li být označeno za ztroskotance a outsidersy. Podobně chlapec ze střední třídy bude sotva pociťovat skrupule při pomýšlení, že jej někdo zahlédne na cestě do veřejné knihovny. Profesionální zločinec však na totéž téma píše:

Vzpomínám si, jak jsem například několikrát šel do veřejné knihovny poblíž místa, kde jsem bydlel, a ještě než jsem vstoupil dovnitř, vždycky jsem se několikrát ohlédl přes rameno, jen abych se přesvědčil, že poblíž nestojí nikdo, kdo mě zná, a nevidí mě vcházet.¹

Člověk toužící bojovat za svou vlast se zase může pokoušet skrývat tělesnou vadu, neboť jinak by byl diskreditován tělesný stav, jaký si připisuje. Později se může témuž muži, tentokrát roztrpčenému a usilujícímu o únik z armády, podařit, že bude přijat do vojenské nemocnice, kde jej bude diskreditovat zjištění, že ve skutečnosti žádnou akutní chorobou netrpí.² Stigma je tedy v podstatě zvláštním druhem vztahu mezi atributem a stereotypem, nicméně

¹ T. Parker a R. Allerton, *The Courage of His Convictions* (London: Hutchinson & Co., 1962), s. 109.

² V této souvislosti viz přehled M. Meltzera, „Countermanipulation through Malingering“, v A. Biderman a H. Zimmer, eds.,

nedoporučuji jej takto nadále označovat, částečně proto, že existují významné atributy, jež jsou téměř všude v naší společnosti diskreditující.

Termín stigma a jeho synonyma skrývají dvojí hledisko: Předpokládá stigmatizovaný, že jeho jinakost je již známa nebo že je jasná na první pohled, anebo předpokládá, že přítomným ani není známa, ani ji nemohou okamžitě zaregistrovat? V prvním případě máme před sebou trudnou situaci *diskreditovaného*, v druhém případě *diskreditovatelného*. Tento rozdíl je důležitý, ačkoli konkrétní stigmatizovaný bude mít pravděpodobně zkušenost s oběma situacemi. Začnu se situací osoby diskreditované a posléze se budu věnovat osobě diskreditovatelné, ne vždy je však budu od sebe oddělovat.

Zmiňme se o třech naprosto rozdílných typech stigmat. Především se jedná o ošklivostí tělesné - různá tělesná znetvoření. Další jsou vady charakteru vnímané jako slabá vůle, dominantní či nepřírozené vášně, falešná a nesmlouvavá přesvědčení a nepoctivost, jež jsou dovozovány z dobře známého seznamu, na němž najdeme například duševní poruchy, uvěznění, zhoubné návyky, alkoholismus, homosexualitu, nezaměstnanost, sebevražedné pokusy a radikální politické projevy. Posledním typem jsou kmenová stigmata rasy, národa a náboženství, tedy ta, jež se mohou šířit po rodových liniích a rovnoměrně kontaminovat všechny členy rodiny.³ Ve všech těchto různých příkladech stigmat, včetně těch, jež měli na mysli Řekové, však najdeme tytéž sociologické rysy: jedinec, který by byl mohl být v běžném společenském styku přijat

The Manipulation of Human Behavior (New York: John Wiley & Sons, 1961), s. 277-304.

³ V nedávné minulosti zejména ve Velké Británii fungoval nízký třídní status jako důležité kmenové stigma, přičemž hříchy rodičů, nebo přinejmenším jejich prostředí, se přenášely na dítě, pokud by se pozvedlo příliš vysoko nad svůj původní stav. Řešení otázky třídního stigmatu je pak samozřejmě ústředním tématem anglického románu.

zcela snadno, je nositelem charakteristického rysu, jenž se může vnutit do naší pozornosti a způsobit, že ti z nás, kteří se s ním setkají, se od něj odvrátí a že bude pominut nárok jiných jeho atributů na nás. Je nositelem stigmatu, nežádoucí odlišnosti od toho, co jsme očekávali. Nás a všechny ty, kdo se nevzdalují v negativním smyslu od konkrétních očekávání, o něž jde, budu nazývat *normálními*.

Postoje, které my normální zaujímáme k osobě se stigmatem, i jednání ve vztahu k ní jsou dobře známy, neboť právě tyto reakce jsou tím, co se snaží zmírňovat a zlepšovat shovívavé sociální jednání. Zcela samozřejmě věříme, že osoba se stigmatem není tak docela člověkem. O tento předpoklad opíráme různé formy diskriminace, jejichž prostřednictvím de facto - jakkoli často nevědomky - snižujeme její životní šance. Vytváříme teorii stigmatu, ideologii vysvětlující méněcennost osoby se stigmatem a objasňující nebezpečí, jež představuje, a někdy ji odůvodňujeme animozitu založenou na jiných odlišnostech, například na těch, jež souvisejí se společenskou třídou.⁴ V běžném hovoru používáme konkrétní „stigmatizující“ výrazy jako mrzák, bastard a imbecil jako metafory a symboly, aniž se obvykle zamýšlíme nad jejich původním významem.⁵ Máme sklon připisovat dané osobě celou řadu nedokonalostí na základě jedné původní⁶ a současně jí připisovat některé žádoucí, avšak nevíтанé atributy, často s nádechem nadpřirozena, jakými jsou třeba „šestý smysl“ nebo „porozumění“.⁷

⁴ D. Riesman, „Some Observations Concerning Marginality“, *Phylon*, 2. čtvrtletí, 1951, 122.

⁵ Případ týkající se pacientů s duševní chorobou prezentuje T. J. Scheff v článku připravovaném k vydání.

⁶ K situaci slepců viz E. Henrich a L. Krieger, eds., *Experiments in Survival* (New York: Association for the Aid of Crippled Children, 1961), s. 152 a 186; a H. Chevigny, *My Eyes Have a Cold Nose* (New Haven, Conn: Yale University Press, 1962), s. 201.

⁷ Slovy jedné slepé ženy: „Požádali mne, abych podpořila nějaký parfém, zřejmě proto, že jako slepá jsem měla vládnout krom-

Někteří lidé se zdráhají slepců dotknout či vést je za ruku, zatímco jiní zobecňují zaregistrovanou nevidomost v celkovou neschopnost do té míry, že na ně křičí, jako by byli hluchí, nebo se je pokoušejí zvednout, jako by nemohli chodit. Lidé, kteří přicházejí do styku se slepci, chovají celou řadu přesvědčení, jež jsou v tomto stereotypu zakotvena. Vedení představou, že slepec má na rozdíl od jiných k dispozici zvláštní informační kanály, mohou se například domnívat, že jsou ve styku s ním podrobeni jakémusi jedinečnému posuzování.⁸

Obrannou reakci takovéto osoby na situaci můžeme navíc vnímat jako přímý výraz její vady, a pak vnímat jak její vadu, tak i její reakci jako spravedlivou odplatu za cosi, čeho se ona, její rodiče či její skupina dopustili, a tím i jako ospravedlnění způsobu, jakým se k ní chováme.⁹

Obraťme nyní svou pozornost od normální osoby k té, vůči níž svou normalnost uplatňuje. Zdá se obecně platným jevem, že příslušníci určité sociální kategorie vyjadřují silnou podporu hodnotovému měřítku, jež se podle jejich mínění i mínění druhých nevztahuje přímo na ně. Obchodník tak může docela dobře vyžadovat ženské chování od žen nebo asketické chování od mnichů, aniž by si připouštěl, že je někým, kdo by měl dodržovat některý z těchto stylů chování. Existuje tedy rozdíl mezi naplňováním normy a pouhou její podporou. Problém stigmatu tady nevyvstává, vyvstává pouze tam, kde na všech stranách vzniká očekávání, že osoby v dané kategorii by neměly konkrétní normu jen podporovat, ale také ji naplňovat.

Možná se jeví i situace, kdy se jedinci nepodaří řídit se tím, co po něm fakticky požadujeme, a přesto tímto selhá-

obyčejným citem pro vůně." Viz T. Keitlen (s N. Lobsenzem), *Farewell to Fear* (New York: Avon, 1962), s. 10.

⁸ A. G. Gowman, *The War Blind in American Social Structure* (New York: American Foundation for the Blind, 1957), s. 198.

⁹ Příklady viz Macgregor et al., *cit. d.*, průběžně.

ním zůstane relativně nedotčen. Odříznut svým odcizením a chráněn svými vlastními představami o identitě, vnímá sám sebe jako plnoprávnou lidskou bytost a jsme to my ostatní, kdo se mu jeví jako ne zcela lidští. Nese si své stigma, nezdá se však, že by to na něj zapůsobilo nebo že by to v něm vzbuzovalo zvláštní lítost. Tuto alternativu velebí názorné historky o mennonitech, cikánech, nestydatých padouších a ultraortodoxních židech.

V současné Americe se však oddělené systémy uznání zdají být na ústupu. Stigmatizovaný má zjevně tytéž představy o identitě jako my, to je klíčový fakt. Nejnějnějším přesvědčením o tom, kým je, může být jeho pocit, že je „normální člověk“, lidská bytost jako kdokoli jiný a tedy někdo, kdo má nárok na rovnou šanci.¹⁰ (Přesně řečeno, ať už to formulujeme jakkoli, neopírá své požadavky o to, nač má podle něho nárok *každý*, ale pouze každý z těch, kdo se nachází v dané sociální kategorii, do níž bezpochyby přináležejí i on - tedy například každý v jeho věkové kategorii, jeho pohlaví, profese atd.) Přesto však může vnímat, a obvykle se příliš nemylí, že nehledě na to, co druhí hlásají, není pravda, že by jej doopravdy „akceptovali“ a byli připraveni se s ním stýkat na „stejně úrovni“.¹¹ Měřítka, jež přijal ze širší společnosti, jej navíc vyzbrojila tak, že si je dokonale vědom toho, v čem druhí spatřují jeho vadu, následkem čehož nevyhnutelně, byť i třeba jen

¹⁰ Zdrojem pojmu „normální lidská bytost“ by mohl být lékařský přístup k lidstvu nebo tendence rozsáhlých byrokratických organizací, jako je stát, nakládat v některých ohledech se všemi svými členy, jako by si byli rovni. Ať jsou jeho kořeny jakékoli, vytváří základní soubor metafor, jejichž prostřednictvím dnes laická veřejnost vnímá sebe samu. Je zajímavé, že v populárních životních příbězích se objevila konvence, spočívající v tom, že pochybný člověk prokazuje svůj nárok na normalnost poukazováním na to, že si opatřil manželku a děti, a paradoxně i na to, že s nimi tráví Vánoce a Den děkuvzdání.

¹¹ Pohled zločince na toto nepřijetí viz Parker a Allerton, *cit. á.*, s. 110-111.

chvilkově, souhlasí s tím, že vskutku nesplňuje požadavky na to, čím by měl opravdu být. Rozhodující situací se stává hanba, vyvěrající z toho, že vnímá jeden ze svých vlastních atributů jako něco poskvřujícího, jako něco, bez čeho by se dokázal bez váhání obejít.

Bezprostřední přítomnost normálních osob v něm toto rozštěpení mezi požadavky na jeho já a samotným já pravděpodobně jen posílí. Nenávist k sobě samému a pocit sebeponižování se však mohou objevit i tehdy, octne-li se jedinec sám před zrcadlem:

Když jsem konečně vstala... a naučila se znovu chodit, vzala jsem jednoho dne do ruky kapesní zrcátko a šla k vysokému zrcadlu, abych se na sebe podívala, a šla jsem tam sama. Nechtěla jsem..., aby kdokoli věděl, jak jsem se při prvním pohledu na sebe cítila. Nevyšel ze mě ale žádný zvuk, žádný výkřik. Neřvala jsem vzteky, když jsem se viděla. Byla jsem jen otupělá. Ten člověk v zrcadle, to jsem prostě *nemohla* být já. Uvnitř jsem se cítila jako zdravá, normální, šťastná - ach ne, rozhodně ne jako ta v zrcadle! A přesto, když jsem k zrcadlu obrátila tvář, dívaly se na mě mé vlastní oči, žhnoucí hanbou... a protože jsem nekřičela a nezpůsobila žádný hluk, bylo pak nemožné o tom s kýmkoli promluvit. A zmatek a panika způsobené mým objevem mně v tu chvíli sevřely nitro a měla jsem jim po velmi dlouhý čas čelit jen já sama.¹²

Stále znovu jsem zapomínala na to, co jsem viděla v zrcadle. Nedokázalo to proniknout do nitra mé mysli a stát se mou nedílnou součástí. Měla jsem pocit, jako by to se mnou nemělo nic společného, byl to jen převlek. Nebyl to ale ten typ převleku, který si jeho nositel navléká dobrovolně a jehož záměrem je mást okolí co do jeho totožnosti. Můj převlek na mě byl navléknut bez mého souhlasu a vědomí, jak tomu bývá v pohádkách, a byla jsem to já, koho mátl jeho vlastní totožnost. Dívala jsem se do zrcadla a zachvacoval mě děs, protože jsem se nepoznávala. Tam,

¹² K. B. Hathaway, *The Little Locksmith* (New York: Coward-McCann, 1943), s. 41, v Wright, *cit. cf.*, s. 157.

kde jsem stávala, přeplněna neutuchající romantickou euforií, jako bych byla privilegovaným dítětem štěstěny, pro něž není nic nemožné, jsem viděla cizince, malou, žalostnou, odpornou postavu a tvář, která - jak jsem na ni zírala - se stáhla bolestí a pokryla ruměncem. Byl to jen převlek, ale byl navlečen na mě a bylo to na celý život. Byl tam, ano byl tam, taková byla skutečnost. Každé z těchto setkání působilo jako rána do hlavy. Pokaždé jsem po nich zůstávala jako omámená, oněmělá a znečitlivělá, dokud mnou pomalu a tvrdohlavě znovu neprostoupila moje vytrvalá a bytelná iluze blahobytu a osobního půvabu a já jsem zapomněla na nepodstatnou realitu a byla jsem opět nepřipravená a zranitelná.¹³

Uvedme nyní ústřední rys životní situace stigmatizovaného, jímž je problém „přijetí“, jak je tento jev často, byť vágně označován. Lidé, kteří jednají s takovým jedincem, mu neprojevují takovou úctu a pozornost, jaké by oni sami očekávali, že mu díky nenarušeným aspektům jeho sociální identity budou projevovat, a jež on sám z týchž důvodů očekává. Ozvěnou tohoto odmítnutí je pak jeho zjištění, že některé z jeho atributů je k takovému jednání ospravedlňují.

Jak stigmatizovaný na svou situaci reaguje? Někdy se může pokusit o přímou nápravu toho, co považuje za objektivní základ své vady, jako když například tělesně znetvořená osoba podstoupí plastickou operaci, slepec se podrobí léčbě zraku, negramotný přistoupí k doplňovacímu vyučování či homosexuál vyhledá psychoterapeuta. (Když existuje možnost takové nápravy, bývá často jejím výsledkem ne to, že jedinec získá plně normální status, ale že dojde k trans-

¹³ *Tamtéž*, s. 46-47. Obecné poznámky o pocitech odporu k sobě samému viz K. Lewin, *Resolving Social Conflicts*, Část III (New York: Harper & Row, 1948); A. Kardiner a L. Ovesey, *The Mark of Oppression: A Psychosocial Study of the American Negro* (New York: W.W. Norton & Company, 1951); a E. H. Erikson, *Childhood and Society* (New York: W. W. Norton & Company, 1950) - česky *Dítě a společnost* (Praha: Argo, 2002).

formaci jeho .já: z člověka s konkrétní vadou se změnil v člověka, o němž se ví, že přistoupil k nápravě konkrétní vady.) Zde je třeba zmínit sklon k „viktimizaci“, jako důsledek toho, že stigmatizovaná osoba je terčem podvodníků prodávajících prostředky nápravy řečových vad, zesvětlení pokožky, prodloužení těla, omlazení (například techniku omlazující prostřednictvím aplikace oplozených žloutků), jakož i léčbu vírou a jistotu v konverzaci. Ať již se jedná o praktické techniky, či podvody, výsledná honba za cílem, často probíhající v utajení, leccos napovídá o krajnostech, do jakých je stigmatizovaný ochoten jít, a tím i o strastiplnosti situace, jež ho k hledání takových krajností žene. Pro ilustraci uvedme následující příklad:

Slečna Pecková [newyorská sociální pracovnice a průkopnice v oblasti pomoci nedoslýchavým] říká, že za raných dob, kdy se to všude rojilo šarlatány a mastičkáři s nosem na to, jak rychle přijít k penězům, pro ně byla Liga [pro nedoslýchavé] zemí zaslíbenou, ideálním místem pro propagování magnetických čepiček, zázračných vibračních mašinek, umělých ušních bubínků, ventilátorů, inhalátorů, masážních přístrojů, magických olejů, balzámů a dalších zaručených, spolehlivě účinných a permanentních všeléků na nevyléčitelnou hluchotu. Reklamy na takové švindly (až do dvacátých let, kdy přišla Americká lékařská asociace s vyšetřovací kampaní) útočily na nedoslýchavé na stránkách deníků, a to dokonce i těch seriózních.¹⁴

Stigmatizovaný se může také pokoušet napravit svou situaci nepřímo tím, že věnuje velkou část svého úsilí snaze vyniknout v některé z činností právě v oblastech, jež jsou obyčejně na základě obecného přesvědčení a vzhledem k fyzickým předpokladům považovány za takové, které jsou osobě s jeho nedostatky uzavřeny. Lze to doložit na

¹⁴ F. Warfield, *Keep Listening* (New York: The Viking Press, 1957), s. 76. Viz také H. von Hentig, *The Criminal and His Victim* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1948), s. 101.

příkladu chromých osob, jež se naučí či znovu naučí plavat, jezdit na koni, hrát tenis nebo pilotovat letadlo, nebo slepců, kteří se stanou mistry v lyžování a horolezectví.¹⁵ Učení provázené mukami může samozřejmě jít ruku v ruce s podobně mučivým předváděním naučeného, jak je tomu v případě člověka upoutaného na invalidní vozík, jenž na tanečním parketu s dívkou v náručí předvádí jakési napodobení tance.¹⁶ Konečně může dojít i k tomu, že se osoba vyznačující se nějakou ostudnou odlišností odvrátí od takzvané reality a bude se zatvrzele pokoušet o nekonvenční interpretaci charakteru své sociální identity.

Stigmatizovaný má sklon využívat svého stigmatu k získání „vedlejšího zisku“, jako omluvy neúspěchů, jež jej potkaly z jiných důvodů:

Již léta se na jizvu, zaječí pysk a křivý nos hledí jako na handicap a závažnost tohoto handicapu se nevědomě rozšiřuje na veškeré sociální a citové situace. Je to jakýsi „věšák“, na který pacient navěšel veškeré nedostatky, veškerou nespokojenost, všechnu svou váhavost a veškeré nepříjemné povinnosti společenského života, a začal na něm být závislý nejen jako na přijatelném, odůvodněném prostředku úniku před konkurencí, ale i jako na ochraně před společenskou odpovědností.

Když dojde k odstranění tohoto faktoru operativní cestou, pacient je rázem odtržen od víceméně přijatelné emocionální ochrany, již mu poskytoval, a brzy ke svému překvapení a neklidu shledává, že život není procházka růžovým sadem ani pro ty, jejichž tváře jsou neposkvřněné, tedy „normální“. Není připraven vyrovnat se s touto situací bez pomoci „handicapu“ a může se stát, že se uteče pod ochranu méně jednoduchého, avšak podobného vzorce chování neurastenie, hysterie, hypochondrie či akutních stavů úzkosti.¹⁷

¹⁵ Keitlen, *cit. d'*, 12. kap., s. 117-129 a 14. kap., s. 137-149. Viz také Chevigny, *cit. d.*, s. 8 5-86.

¹⁶ Henrich a Kriegel, *cit. ci.*, s. 49.

¹⁷ W. Y. Baker a L. H. Smith, „Facial Disfigurement and Personality“, *Journal of the American Medical Association*, CXII

Ve svém strádání může spatřovat i štěstí v neštěstí, zejména pro to, co se soudí o moci utrpení naučit člověka leccos o životě a o lidech:

Nyní, když je nemocniční zkušenost daleko, však dokážu zhodnotit, čemu jsem se naučila. [Píše matka trvale postižená obrnou.] Nebylo to totiž jen utrpení, skrze to utrpení jsem se i mnohému naučila. Víím, že se mé vnímání druhých prohloubilo a zintenzivnilo, moji blízcí mohou počítat s tím, že s nimi budu celou svou myslí i srdcem, že k nim upnu veškerou svou pozornost. *Tohle* bych se asi dost těžko naučila pobíháním po tenisovém kurtu.¹⁸

Podobně může dojít k přehodnocení omezení, jež vážou osoby normální, jak nasvědčuje případ člověka s roztroušenou sklerózou:

Nejen zdravá mysl, i zdravé tělo může být zmrzačené. Skutečnost, že se „normální“ lidé mohou pohybovat, že vidí a slyší, neznamená, že jsou doopravdy vidoucí a slyšící. Mohou být velice slepí k věcem, jež kalí jejich štěstí, velice hluší k prosbám druhých o laskavost. Když na ně myslím, necítím se o nic zmrzačenější nebo nemohoucnější, než jsou oni. Nějakou malou měrou snad mohu být i prostředkem, který jim otevře oči vůči krásám kolem nás: věcem, jako je vřelý stisk ruky, hlas natěšený k radostnému výkřiku, jarní vánek, hudba, jíž je libo naslouchat, přátelské pokynutí. Na těchto lidech mi záleží a mně se líbí pocít, že jim mohu být nápomocen.¹⁹

A co říká slepý spisovatel:

To by okamžitě vedlo k myšlence, že existuje mnoho událostí, jež dokážou snížit uspokojení ze života mnohem účinněji než

(1939), 303. Macgregor et al., *cit. d.*, s. 57 a dále, uvádějí případ muže, kterému sloužil jeho velký červený nos jako berle.¹⁸ Henrich a Kriegel, *cit. i.*, s. 19. ^w *Tamtéž*, s. 3 5.

slepota, a takováto úvaha by byla zcela namístě. V tomto světle pak vidíme, že některé nedostatky, jako například neschopnost přijímat lidskou lásku, jež mohou fakticky snížit uspokojení ze života téměř do bodu, kde se docela vytratí, představují mnohem větší tragédii než slepota. Není však obvyklé, aby si člověk, trpící takovýmto neduhem, toho byl vůbec vědom, a tak je pro něj sebelítost věcí zhora nemožnou.²⁰

Slovo má mrzák:

V průběhu života jsem se setkal s mnoha, přemnohá různými druhy handicapů, nejen tělesných, a začal jsem si uvědomovat, že slova, jež pronesla zmrzačená dívka z výše uvedeného výňatku [hořká slova], by bývaly mohly právě tak dobře vyslovit mladé ženy, jež nikdy nepotřebovaly berle, ženy, jež se cítily méněcenné a odlišné pro svou ošklivost, neplodnost či neschopnost kontaktu s lidmi a z mnoha dalších důvodů.²¹

Až dosud jsme se zabývali takovými reakcemi normálních i stigmatizovaných, jež se mohou vyskytnout během dlouhých časových úseků a v situacích, kdy normální a stigmatizovaní nejsou v běžném kontaktu.²² Tato kniha se však konkrétně zabývá problémem „smíšených kontaktů“ - okamžiků, kdy se stigmatizovaní i normální nacházejí v téže „sociální situaci“, tedy ve vzájemné bezprostřední fyzické přítomnosti, ať již se jedná o setkání v podobě rozhovoru či pouze o spolupřítomnost v nijak nespecifikovaném shromáždění.

Je zřejmé, že již samo předjímání takových kontaktů může jak normální, tak stigmatizované vést ke snaze zařídit si život tak, aby se jim vyhnuli. Lze se právem domnívat, že to bude mít rozsáhlejší důsledky pro stigma-

²⁰ Chevigny, *cit. ci.*, s. 154.

²¹ F. Carling, *And Yet We Are Human* (London: Chatto & Windus, 1962), s. 23-24.

²² Jedna taková ilustrace viz G. W. Allport, *The Nature of Prejudice* (New York: Anchor Books, 1958).

tizované, neboť právě oni budou mít s takovou aktivitou více práce:

Předtím, než došlo k jejímu znetvoření [šlo o amputaci distální poloviny nosu], byla paní Doverová, jež sdílela domácnost s jednou ze svých provdaných dcer, nezávislou, vřelou a přátelskou ženou, která ráda cestovala, nakupovala a navštěvovala své četné příbuzné. Znetvoření její tváře však vedlo k jednoznačné změně jejího způsobu života. První dva nebo tři roky zřídka opouštěla dům své dcery a raději zůstávala ve svém pokoji nebo posedávala vzadu na dvorku. „Byla jsem deprimovaná," říkala; „za mým životem se zabouchly dveře."²³

Bez zdravé zpětné vazby plynoucí z každodenního společenského styku může v člověku, jenž sám sebe uvrhne do izolace, začít klíčit podezřívavost, deprese, nepřátelství, úzkost a zmatek. Citujme tu Sullivanovu verzi:

Vědomí méněcennosti znamená, že člověk nedokáže vypudit ze svého vědomí formulování jakéhosi chronického pocitu toho nejhoršího typu nejistoty, což znamená, že člověk trpí úzkostí a dokonce snad ještě něčím horším, má-li být žárlivost horší než úzkost. Strach, že si vás druzí nebudou vážit kvůli něčemu, co je na vás vidět, způsobí, že v kontaktu s okolím budete vždy nejistí. A tato nejistota nevyvěrá z tajemných a jaksi zastřených zdrojů, jak je tomu u mnoha našich úzkostí, ale z něčeho, o čem dobře víte, že to nemůžete napravit. Toto pak představuje téměř fatální nedostatek osobnostního systému, neboť já není schopno skrýt či vyloučit jednoznačnou formulaci, jež zní: „Jsem méněcenný. Lidé mne tedy nebudou mít rádi a já se mezi nimi nemohu cítit v bezpečí."²⁴

V okamžiku skutečného bezprostředního kontaktu mezi normálními a stigmatizovanými, zejména při pokusu

²³ Macgregor et al., *cit. L.*, s. 91-92.

²⁴ *Z Clinical Studies in Psychiatry*, H. S. Perry, M. L. Gawel a M. Gibbon, eds. (New York: W. W. Norton & Company, 1956), s. 145.

vést dál vzájemnou konverzaci, nastává jedna z klíčových sociologických situací. Právě v těchto okamžicích budou totiž mnohdy obě strany nutně konfrontovány s příčinami a důsledky stigmatu.

Stigmatizovaný jedinec může pociťovat nejistotu ohledně toho, jakou totožnost mu my normální dáme a jak jej přijmeme.²⁵ Citujme několik postřehů ze studie tělesných postižení:

Kromě situací, do nichž se postižený člověk dostává v souvislosti se svým zaměstnáním, zasahuje nejistota jeho postavení širokou škálu dalších sociálních interakcí. Dokud nedojde ke kontaktu, nemůže si být člověk slepý, nemocný, hluchý či zmražený jist tím, jaký postoj k němu zaujme jeho nový známý, zdali jej odmítne, či přijme. Přesně v takové situaci se nachází dospívající člověk, černoch se světlou pokožkou, přistěhovalec druhé generace, sociálně mobilní jedinec a žena pracující v oblasti vyhrazené přednostně mužům.²⁶

Tato nejistota nepramení jen z toho, že stigmatizovaný jedinec neví, do jaké z mnoha kategorií bude umístěn, ale i z toho, že v případě, bude-li umístěn příznivě, dobře ví, že v hloubi duše jej druzí mohou definovat na základě jeho stigmatu:

Mezi normálními lidmi to vždycky cítím - kdykoli se ke mně chovají hezky, kdykoli jsou milí, po celou dobu mě ve skutečnosti vskrytu posuzují jen jako zločince a nic jiného. Už je příliš pozdě na to, abych se stal někým jiným, ale já nepřestávám intenzivně

²⁵ R. Barker, „The Social Psychology of Physical Disability“, *Journal of Social Issues*, IV (1948), 34, uvádí, že stigmatizovaní „žijí na sociálně-psychologické hranici“ a neustále před nimi vyvstávají nové situace. Viz také Macgregor et al., *cit d.*, s. 87, kde se hovoří o tom, že osoby s těžkou deformací trpí menšími pochybnostmi ohledně toho, jak budou přijaty, než ty s deformacemi méně zjevnými. „Barker, *cit d.*, s. 33.

pocit'ovat, že tohle je jejich jediný přístup ke mně a že jsou v podstatě úplně neschopni vidět ve mně něco jiného.²⁷

Ve stigmatizovaném se tedy rodí pocit, že neví, co si o něm ostatní přítomní „doopravdy“ myslí.

Během smíšených kontaktů se navíc stigmatizovaný jedinec dostane do situací, kdy bude mít pocit, že je „pod lupou“,²⁸ bude si muset dávat pozor na každé své slovo a být vypočítavý co do dojmu, jaký v lidech zanechá, a to v míře a v oblastech chování, kde se to podle jeho předpokladů druhým nestává.

Neujde mu ani pocit narušení obvyklého schématu interpretace každodenních událostí. Výsledky, jež sám považuje za zanedbatelné, budou následkem okolností hodnoceny jako znaky výjimečných a pozoruhodných schopností. Ilustruje to vyprávění profesionálního zločince:

„Tedy řeknu ti, číst takovéhle knihy, to je neuvěřitelné, já jenom koukám. Byl bych býval řekl, že budeš louskat brožované krváky v křiklavých obalech a tak. No a podívejme: Claud Cockburn, Hugh Klare, Simone de Beauvoir a Lawrence Durrell!“

Víte, on to vůbec nepovažoval za urážlivou poznámku: já si prostě myslím, že se upřímně vyznával z toho, jak se ve mně zmýlil. A přesně takhle blahosklonně se k vám normální lidé chovají, když jste zločinec. „Představte si to!“ říkají. „V některých ohledech jste docela jako lidská bytost!“ To mám pak bez legrace sto chutí vytřást jim duši z těla.²⁹

Slepec nám může posloužit jiným příkladem:

jeho kdysi nejobyčejnější skutky - nenucená chůze po ulici, ulovení kuličky hrášku na talíři, zapalování cigarety - již najed-

²⁷ Parker a Allerton, *cit. i.*, s. 111.

²⁸ Tento zvláštní druh rozpačitosti analyzují S. Messinger et al., „Life as Theater: Some Notes on the Dramaturgie Approach to Social Reality“, *Sociometry*, XXV (1962), 98-110.

²⁹ Parker a Allerton, *cit. d.*, s. 111.

nou nejsou obyčejné. Slepec se stává neobyčejným jedincem. Ovládá-li je s jemností a jistotou, vzbuzují stejný úžas jako umění kouzelníka, který vytahuje králíky z klobouku.³⁰

Naproti tomu se setká i s tím, že jeho zcela drobná selhání a nahodilé nevhodné projevy budou vykládány jako přímý výraz jeho stigmatizující odlišnosti. Bývalí pacienti psychiatrických léčeben se například někdy zdráhají pouštět se do ostrých výměn názorů s partnery či zaměstnavateli ze strachu, zač by mohl být náhlý projev jejich emocí považován. Mentálně postižení prožívají stejnou situaci:

Stává se také, že když se osoba s nižšími inteligenčními schopnostmi dostane do potíží, připíše se to víceméně automaticky jejímu „mentálnímu postižení“, zatímco když se do podobných potíží dostane člověk s „normální inteligencí“, nikdo za tím žádný specifický symptom hledat nebude.³¹

Jednonohá dívka vzpomíná na svou sportovní zkušenost:

Kdykoli jsem upadla, ženy se ke mně nahrnuly v houfu a polekaně kvokaly jak hejno okradených kvočen. Bylo to od nich hezké a teď při pohledu zpět jejich starostlivost oceňuji, ale tenkrát mi bylo jejich vměšování protivné a zahanbovalo mě. Ani je totiž nenapadlo, že se mi mohla kolečka zaseknout kvůli nějakému obvyklému riziku spojenému s bruslením, jako je třeba klacík nebo kámen. Byla pro ně hotová věc, že jsem spadla, protože jsem ubohý, bezmocný mrzák.³²

³⁰ Chevigny, cit. a., s. 140.

³¹ L. A. Dexter, „A Social Theory of Mental Deficiency“, *American Journal of Mental Deficiency*, LXII (1958), 923. Jiná studie mentálně postižené osoby jako stigmatizované viz S. E. Perry, „Some Theoretical Problems of Mental Deficiency and Their Action Implications“, *Psychiatry*, XVII (1954), 45-73.

³² Baker, *Out on a Limb* (New York: McGraw-Hill Book Company, bez vnočení), s. 22.

Ani jedna z nich rozhořčeně nevykřikla: „Shodil ji ten nebezpečný divoch!“ - jak tomu s prominutím vlastně bylo. Byl to jako návrat hrůzostrašných duchů z dob, kdy jsem začínala jezdit na kolečkových bruslích. Všichni ti dobří lidé sborově naříkali: „Ach... Ta naše ubohá dívenka spadla!“³³

Stačí-li k zaregistrování vady stigmatizovaného pouhé zaměření naší pozornosti (obvykle vizuální) - je-li tedy stručně řečeno osobou diskreditovanou, nikoli diskreditovatelnou -, zakusí v důsledku toho, že se nechráněný nachází mezi normálními, pocit, že je tím vystaven vpádem do svého soukromí.³⁴ Snad nejtypičtějším projevem tohoto jevu je situace, kdy ho začnou okukovat děti.³⁵ Tuto nelibost z pocitu odhalenosti mohou ještě zvýšit hovory, které s ním cizí lidé bez okolků zapřádají a v nichž vyjadřují dle jeho mínění morbidní zvědavost nad jeho stavem, anebo v nichž mu zdvořile nabízejí pomoc, kterou nepotřebuje nebo o níž nestojí.³⁶ Dodejme, že v těchto rozhovorech se obvykle objevují určité zažité fráze: „Drahoušku, jakpak jsi k tomu přišla?“, „Můj prastrýc to měl, takže bych řekl, že vím úplně přesně, jaké to je“, „Já vždycky říkám, že lidé, co to mají, se vyznačují rodinným duchem a dobře se o ty své starají“, „Pověz mi, jakpak ty se s tím vlastně koupeš?“ Tyto konverzační přede hry naznačují, že stigmatizovaný je někým, koho může cizí člověk oslovit, kdykoli se mu zlíbí, pokud je splněna podmínka, že dává najevo účast s těžkým údělem jeho a jemu podobných.

Vzhledem k tomu, nač stigmatizovaný ve smíšené sociální situaci dosti pravděpodobně narazí, lze z jeho strany očekávat preventivní obranné příkrčení. Lze to vidět na

³³ *Tamtéž*, s. 73.

³⁴ Toto téma je dobře pojednáno v R. K. White, B. A. Wright a T. Dembo, „Studies in Adjustment to Visible Injuries: Evaluations of Curiosity by the Injured“, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, XLII (1948), 13-28.

³⁵ Například Henrich a Kriegel, *cit. d.*, s. 184.

³⁶ Viz Wright, *cit. d.*, „The Problem of Sympathy“, s. 233-237.

rané studii německých nezaměstnaných z období hospodářské krize 30. let. Zde hovoří třiačtyřicetiletý zedník:

Jak krušné a ponižující je nést pečeť nezaměstnaného člověka. Když vyjdu ven, klopím oči, protože se cítím skrznaskrz méněcenný. Když jdu ulicí, zdá se mi, že se nemohu rovnat běžnému občanu, že si na mě každý ukazuje prstem. Instinktivně se vyhýbám jakémukoli setkání. Bývalí známí a přátelé z lepších časů se už nechovají tak srdečně. Když se setkáme, jejich pozdravy jsou lhostejné. Již mi nenabízejí cigaretu a jejich oči jakoby říkaly: „Nezasloužíš si to, protože nepracuješ.“³⁷

Jinou poučnou analýzu nabízí zmrzačená dívka:

Když... jsem začala chodit samotná ulicemi našeho města..., zjistila jsem, že kdykoli musím projít kolem skupiny tří nebo čtyř dětí na chodníku a nikdo mě nedoprovází, začnou na mě křičet... Někdy se za mnou dokonce i rozběhly a přitom křičely a posmívaly se. Vůbec jsem nevěděla, jak se s tím vyrovnat, a měla jsem pocit, že to nedokážu snést...

Po nějakou dobu mě tahle pouliční setkání naplňovala neovladatelnou hrůzou ze všech neznámých dětí...

Jednoho dne mi náhle došlo, že už jsem tak nesvá a můj strach ze všech cizích dětí nabyl takových rozměrů, že ho vycítily, podobně jako to dovedou zvířata, a mé obavy a bojácnost nakonec i ty nejmírnější a nejroztomilejší z nich automaticky ponoukly k výsměchu.³⁸

Namísto aby se bojácně hrbil, může se stigmatizovaný pokusit čelit smíšeným kontaktům nepřátelskou chvástavostí, což však může u druhých vyvolat zase jiný soubor

¹⁷ S. Zawadski a P. Lazarsfeld, „The Psychological Consequences of Unemployment“, *Journal of Social Psychology*, VI (1935), 239.

³⁸ Hathaway, *cit. d.*, s. 155-157, v S. Richardson, „The Social Psychological Consequences of Handicapping“, nepublikovaný text prezentovaný na konferenci Americké sociologické asociace v roce 1962, Washington, D.C., 7-8.

nepříjemných reakcí. Dodejme, že stigmatizovaný se někdy chvíli ustrašeně hrbí a jindy staví na odív hranou statečnost, a jak tak poletuje mezi oběma póly, demonstruje základní způsob, jak se může obyčejná interakce tváří v tvář utrhnout z řetězu.

Stigmatizovaný - přinejmenším je-li stigmatizován „viditelně“ - bude mít tedy podle mého zvláštní důvody cítit, že smíšené sociální situace vedou k úzkostným nezakotveným interakcím. Je-li to ale tak, lze se pak právem domnívat, že i pro nás normální budou tyto situace poněkud problematické. Budeme mít pocit, že stigmatizovaný je buď příliš agresivní, nebo příliš ostýchavý, a v případech kterékoli z obou možností příliš nakloněn podsouvat našemu jednání nezamýšlené záměry. Sami si můžeme myslet, že prokazováním přímé účasti s jeho údělem možná překračujeme žádoucí hranici. A přitom pokud se nám podaří opravdu na jeho vadu zapomenout, může dojít k tomu, že po něm budeme žádat nemožné anebo bezmyšlenkovitě znevažovat jeho spolutrpitele. Za naší přítomnosti se může každý potenciální zdroj jeho vnitřního neklidu stát něčím, o čem tušíme, že si je toho vědom, že si i on uvědomuje, že my jsme si toho vědomi, a že si dokonce uvědomuje i to, že jsme si vědomi toho, že si to uvědomuje. Tím se otevírá pole pro nekonečnou regresi vzájemných ohledů, o níž díky meadovské sociální psychologii víme, jak začíná, ne už však to, jak končí.

Vzhledem k tomu, s čím stigmatizovaný i my normální vstupujeme do smíšených sociálních situací, je pochopitelné, že ne všechno půjde hladce. Budeme se skoro jistě pokoušet chovat se tak, jako kdyby ve skutečnosti naprosto odpovídal některému z typů osob, jež se nám v dané situaci nabízejí, ať již to znamená, že se k němu budeme chovat, jako by byl někým lepším, než si myslíme, že je, nebo¹ někým horším, než si myslíme, že je. Nenabízí-li se nám ani jedna z těchto cest, budeme se zřejmě pokoušet chovat se k němu, jako by byl jakýmsi „nikým“ a vůbec nebyl přítomen jako někdo, kdo zasluhuje rituální pozornost. On bude alespoň zpočátku na tyto naše strategie přistupovat.

Následkem toho dojde k pozvolnému odpoutání pozornosti od jejích povinných objektů, dostavuje se rozpačitost a „ostých z těch druhých“, a ty se pak promění v patologickou verzi interakce, totiž v upjatost,³⁹ jak si můžeme ukázat na případu tělesně postiženého:

Ať již je reakce na postižení jako takové zřetelná a netaktní, nebo, což je častější varianta, o něm výslovná zmínka nepadne, vědomí postižení se neodvratně tak zesílí a přiblíží, že interakce bude příliš výlučně vyjadřována s přihlédnutím k němu. To je podle slov mých zdrojů obvykle doprovázeno jedním nebo více dobře známými znaky neklidu a nepřírozenosti: opatrně volenými poznámkami, obyčejnými každodenními slovy, jež se náhle stanou tabu, pohledy upřenými jinam, hranou veselostí, křečovitou hovorností, nemístnou obřadností.⁴⁰

V sociálních situacích, v nichž se vyskytuje osoba, která je známa nebo vnímána jako nositel stigmatu, se tedy budeme pravděpodobně uchýlovat k nevhodným kategorizacím, a jak my, tak i ona budeme následkem toho nesví. Od tohoto počátečního bodu dochází samozřejmě často k významnému posunu. A protože má stigmatizovaný všechny předpoklady ocítat se v takovýchto situacích častěji než my, má větší šanci získat při jejich zvládnutí větší zběhlost.

Našinci a zasvěcení

Již jsem uvedl, že mezi virtuální a skutečnou identitou jedince může existovat diskrepance. Je-li tato diskrepance známá či zřejmá, narušuje jeho sociální identitu, v jejím důsledku je jedinec odříznut od společnosti i sám od sebe a ocitá se v pozici diskreditované osoby čelící světu, který jej

³⁹ Obecné poznámky k tématu viz E. Goffman, „Alienation from Interaction“, *Human Relations*, X (1957), 47-60.

⁴⁰ F. Davis, „Deviance Disavowal: The Management of Strained Interaction by the Visibly Handicapped“, *Social Problems*, IX (1961), 123. Viz také White, Wright a Dembo, *cit. d.*, s. 26-27.

nepřijímá. Někdy, jako třeba v případě člověka, jemuž od narození chybí nos, bude dotyčný kráčet životem a zjišťovat, že je jediným své kategorie a že celý svět je proti němu. Většinou však zjistí, že existují lidé, kteří s ním soucítí a kteří jsou připraveni přijmout jeho místo ve světě a sdílet s ním jeho pocit, že je lidská bytost a „v zásadě“ normální navzdory vnějšímu zdání a navzdory svým vlastním pochybnostem o sobě. Zabývejme se dvěma takovými kategoriemi.

První skupinou soucítících jsou samozřejmě osoby postižené tímž stigmatem. Obeznamení z vlastní zkušenosti s tím, co postižení daným stigmatem obnáší, mohou někteří z nich jedince zasvětit do všech potřebných figlů a otevřít mu dveře, za nimiž si může postěžovat, uchylovat se pro morální podporu a pro pocit útěchy, protože se tu bude cítit mezi svými, uvolněný, a protože bude přijímán jako kterýkoli jiný normální člověk. Zmíňme se o příkladu ze studie negramotných:

Existenci jejich odlišného hodnotového systému jasně ukazuje pospolitý charakter chování, který lze sledovat při vzájemné interakci negramotných. Nejenže se, jakmile jsou ve skupině mezi svými, změní ze zmatených osob neschopných sebevyjádření, jakými se často jeví v širší společnosti, v chápající osoby s řadou výrazových prostředků, ale jejich vyjadřování má dokonce institucionální rozměr. Jsou-li mezi svými, mají k dispozici celý vesmír reakcí. Formulují a rozeznávají symboly prestiže a hanby, významné situace hodnotí dle svých vlastních norem a svým vlastním jazykem: v jejich vzájemných vztazích padá maska uspokojivého přizpůsobování.⁴¹

Příklad z úst nedoslýchavé ženy:

Dobře si vybavuji, jak uklidňující bylo být na Nitchie School mezi lidmi, pro něž byly poruchy sluchu naprostou samozřejmos-

⁴¹ H. Freeman a G. Kasenbaum, „The Illiterate in America“, *Social Forces*, XXXIV (1956), 374.

tí. Teď jsem chtěla poznat takové, pro které by byly samozřejmostí sluchové pomůcky. Jak příjemné by bylo upravovat hlasitost na svém vysílači a nemuset se přitom zabývat tím, jestli se někdo dívá nebo ne, jak hezké by bylo nemuset na chvíli přemýšlet o tom, jestli mi za krkem kouká šňůra. Jaký by to byl přepych, moci tak někomu nahlas říci: „A sakra, vybila se mi baterka!“⁴²

Mezi svými může stigmatizovaný používat svou nevýhodu jako základ pro uspořádání života, aby tak ale mohl učinit, musí se smířit se sestupem do polosvěta. Zde pak může plně rozvinout smutný příběh zakončený vysvětlením, jak přišel ke svému stigmatu. Hezky to lze vidět například na způsobu, jakým mentálně postižení vysvětlují svou přítomnost v léčebně:

(1) „Zapletl jsem se s takovou bandou. Jednou v noci jsme přepadli benzinovou pumpu a policajti mě čapli. Vůbec sem nepatřím.“ (2) „Víte, já tu nemám absolutně co dělat. Jsem epileptik a mezi ty lidi tady nepatřím.“ (3) „Moji rodiče mě nenávidí a tak mě sem strčili.“ (4) „Prý jsem blázen. nic takového nejsem, ale i kdybych byl, nepatřím do téhle podřadné společnosti.“⁴³

Historky spolutrpiteľů však mohou stigmatizovaného právě tak i nudit, a on si uvědomí, že celé to zaměřování se na ukrutné historky, skupinovou nadřazenost, příběhy o podvodnících, stručně řečeno na „problém“, je jedním z největších trestů za něj. Perspektiva v pozadí tohoto zaměření se na problém se přirozeně příliš neliší od perspektivy normálního člověka, neboť se soustředí na jednu výšeč:

⁴² Warfield, *cit. d.*, s. 60.

⁴³ R. Edgerton a G. Sabagh, „From Mortification to Aggrandize ment: Changing Self-Concepts in the Careers of the Mentally Retarded“, *Psychiatry*, XXV (1962), 268. Další komentáře ke smutným příběhům viz E. Goffman, „The Moral Career of the Mental Patient“, *Psychiatry*, XXII (1959), 133-134.

Všichni máme zjevný sklon ztotožňovat lidi s vlastnostmi, jež sami považujeme za významné nebo jimž připisujeme všeobecný význam. Zeptáte-li se někoho, kdo byl Franklin D. Roosevelt, pravděpodobně odpoví, že to byl dvaatřicátý prezident Spojených států amerických, a nikoli že to byl muž s obrnou, ačkoli mnoho lidí by v rámci doplnění informace samozřejmě učinilo zmínku o jeho obrně, a to v souvislosti s tím, že je zajímavé, že se navzdory svému handicapu dokázal probojovat až do Bílého domu. Mrzák by ovšem při zmínce o Rooseveltovi pomyslel nejprve na prezidentovu obrnu.⁴⁴

Sociologická studie o stigmatizovaných se obvykle zabývá tím, jaký společenský život vedou osoby v dané kategorii - pokud vůbec nějaký vedou. Samozřejmě se tu setkáme s poměrně úplným seznamem způsobů tvorby skupin a typů skupinových funkcí. Jsou zde například osoby s vadami řeči, jejichž problém je natolik specifický, že je zjevně na překážku tvorbě skupin jakéhokoli typu.⁴⁵ Pouze okrajový zájem o sdružování projevují bývalí pacienti psychiatrických léčeben - jen nemnoho jich je v současnosti ochotno podporovat kluby duševního zdraví (navzdory neškodným názvům), které svým členům umožňují scházet se bez velkého rizika okamžitého odhalení.⁴⁶ Dále existují svépomocné kluby, do nichž se k sobě utíkají lidé rozvedení, přestárlí, obézní, tělesně postižení,⁴⁷

⁴⁴ Carling, *cit. d.*, s. 18-19.

⁴⁵ F. Lemert, *Social Pathology* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1951), s. 151.

⁴⁶ Obecný přehled najdeme v H. Wechsler, „The Expatient Organization: A Survey”, *Journal of Social Issues*, XVI (1960), 47-53. Zahrnuje: Recovery, Inc., Search, Club 103, Fountain House Foundation, San Francisco Fellowship Club, Center Club. Studie jednoho takového klubu viz D. Landy a S. Singer, „The Social Organization and Culture of a Club for Former Mental Patients”, *Human Relations*, XIV (1961), 31-34. Viz také B. Palmer, „Social Rehabilitation for Mental Patients”, *Mental Hygiene*, XLII (1958), 24-28.

⁴⁷ Viz Baker, *di. d.*, s. 158-159.

s ileostomií a kolostomií.⁴⁸ V některých klubech spolu jejich členové bydlí, stupeň dobrovolnosti pobytu v nich je různý a jejich klientelou jsou bývalí alkoholici a drogově závislí. Některá celostátní sdružení jako AA [Alcoholics Anonymous] svým členům předkládají vlastní doktrínu a do jisté míry i řídí jejich způsob života. Tato sdružení jsou často vyvrcholením letitých snah různě postavených osob a skupin, a jakožto sociální hnutí jsou ukázkovým předmětem zkoumání.⁴⁹ Existují i sítě tvořené bývalými trestanci z téže věznice či nápravného zařízení - příkladem může být tichá společnost, jež údajně existuje v Jižní Americe a sdružuje uprchlíky z francouzských trestaneckých kolonií ve Francouzské Guyaně.⁵⁰ Tradičnějším příkladem jsou celostátní sítě navzájem si známých osob (nebo těch, kdo se znají takříkajíc přes někoho), kam dle všeho náleží někteří zločinci a homosexuálové. Ve městech existují prostředí obsahující jádro servisních institucí, jež slouží jako teritoriální základna pro prostitutky, narkomany, homosexuály, alkoholiky a jiné hanbou stíhané skupiny, přičemž někdy jsou tato zařízení přístřeškem i pro jiné vydědence. Konečně ve městech sídlí i zcela plnoprávné etnické, rasové či náboženské komunity vyznačující se vysokou koncentrací stigmatizovaných osob, jejichž

⁴⁸ D. R. White, „Mám ileostomii... kéž by tomu tak nebylo. Ale naučil jsem se ji akceptovat a žít normální, plnohodnotný život“, *American Journal of Nursing*, LXI (1961), 52: „V tomto okamžiku existují ileostomické a kolostomické kluby v 16 státech a v District of Columbia, jakož i v Austrálii, Kanadě, Anglii a Jihoafrické republice.“

⁴⁹ Warfeld, *cit d.*, s. 135-136, popisuje oslavu, pořádanou v roce 1950 newyorským hnutím nedoslýchavých, které se účastnily všechny generace jeho vůdčích osobností i představitelé všech původně oddělených organizací, takže byla k dispozici kompletní rekapitulace historie tohoto hnutí. Poznámky k mezinárodní historii hnutí viz K. W. Hodgson, *The Deaf and their Problems* (New York: Philosophical Library, 1954), s. 352.

⁵⁰ Doloženo v F. Polí, *Gentlemen Convicts* (London: Rupert Hart-Davis, 1960).

základní jednotkou není jedinec, ale rodina (na rozdíl od situace charakteristické pro tvorbu skupin mezi stigmatizovanými).

Tady ovšem často vládne pojmový zmatek. Termín „kategorie“ je naprosto abstraktní a lze jej aplikovat na jakékoli seskupení, v našem případě na osoby s konkrétním stigmatem. Mnoho z těch, kdo spadají do určité stigmatické kategorie, bude jistě pro pojmenování jejího celku sahat po výrazu „skupina“ nebo nějakém jejím ekvivalentu, např. „my“ nebo „našinci“. Podobně osoby vně této kategorie mohou k označení osob v ní užít termínů popisujících skupiny. V takových případech však úplná množina příslušníků často nebude v přísném slova smyslu součástí jediné skupiny. Nejenže nebudou schopni kolektivní akce, nebudou ani disponovat stabilním a všezahrnujícím vzorcem vzájemné interakce. Budeme však svědky tendence příslušníků určité stigmatické kategorie setkávat se v malých sociálních skupinách, jejichž všichni členové pocházejí z této kategorie, a tyto skupiny samy budou v různé míře podléhat zastřešující organizaci. Dojde-li náhodou k vzájemnému kontaktu mezi dvěma příslušníky takové kategorie, může se pak u obou projevit sklon upravit přístup k sobě navzájem na základě oboustranné domněnky, že patří do téže „skupiny“. Příslušník určité kategorie má navíc větší pravděpodobnost setkat se s některým jiným jejím příslušníkem a dokonce i spolu následně vytvořit vztah. Příslušnost k nějaké kategorii tedy může osobám k ní příslušejícím napomáhat k vytváření skupin a vztahů, aniž to však znamená, že úplná množina jejich příslušníků konstituuje skupinu - tuto pojmovou přesnost nebudu dále v tomto eseji vždy dodržovat.

Ať již jsou nositelé konkrétního stigmatu náborovou základnou pro nějakou pevně ustavenou komunitu, nebo ne, budou dost pravděpodobně podporovat zástupce a zprostředkovatelské instituce, kteří/které je zastupují. (Chybí nám kupodivu výraz k přesnému označení zplnomocnitelů, následovníků, fanoušků, podřízených nebo

příznivců takových zástupců.) Prostřednictvím kanceláře nebo lobbyistické skupiny mohou stigmatizovaní například prosazovat svou věc v tisku nebo ve vládě, je pak třeba rozlišovat situace, kdy mohou využívat člověka ze svého středu, „našince“, který „do toho vidí“ (tak je tomu v případě hluchých, slepců, alkoholiků a Židů), a kdy využívat člověka z druhého břehu, jak činí bývalí trestanci a mentálně postižení.⁵¹ (Aktivistické skupiny sloužící téže kategorii stigmatizovaných osob jsou někdy vůči sobě v mírné opozici, jež odráží rozdíly v přístupech užívaných k jejich řízení „našinci“ a osobami normálními.) Typickou rolí těchto zástupců je působit na veřejnost, aby při označování příslušníků dané kategorie užívala mírnějších termínů:

Vedeni tímto přesvědčením se zaměstnanci Ligy [newyorské Ligy neslyšících] rozhodli používat pouze termíny jako nedoslýchaví, sluchově postižení a se ztrátou sluchu, a odstranit tak slovo hluchý ze svých rozhovorů, korespondence a dalších písemností, přednášek a veřejných promluv. Povedlo se. Celý New York postupně začal používat tento nový slovník. Cesta k myšlení bez předsudků byla otevřena.⁵²

Dalším z jejich obvyklých úkolů je vystupovat jako „mluvčí“ před smíšeným publikem složeným z normálních i stigmatizovaných osob. Hovoří za stigmatizované, a pokud jsou sami „našinci“, jsou živoucím příkladem plnohodnotného úspěchu a hrdiny v dramatu na téma přizpůsobení se a jako takoví jsou zahrnováni veřejnými počtami za to, že dokládají schopnost osob své kategorie být dobrými lidmi.

Nositelé konkrétního stigmatu také často sponzorují publikace, které dávají zaznít jejich společným pocitům a jejichž prostřednictvím se v čtenáři posiluje a upevňuje

⁵¹ Viz například Chevigny, *cit. d.*, kap. 5, kde je situace prezentována z hlediska slepců.

⁵² Warfield, *cit. d.*, s. 78.

pocit skutečnosti „jeho“ skupiny a jeho vazby k ní. Skrze stíženosti, aspirace a strategie příslušníků skupiny se tu formuluje její ideologie. Jsou zde uváděna jména populárních příznivců i nepřátel „skupiny“, doplněná informacemi, jež mají jasně potvrzovat jejich dobrotu či špatnost. Svě místo tu mají příběhy o úspěšných jedincích a historky o hrdinech asimilace, kteří pronikli do nových oblastí normálního přijetí, jakož i hrůzné příklady z doby nedávné i dávno minulé dokládající mimořádně kruté zacházení ze strany normálních lidí. Prezентují se příkladné biografické a autobiografické mravoučné příběhy, ilustrující pro stigmatizované příkladný a žádoucí kodex chování. Takové publikace slouží i jako fórum pro prezentaci různých - i konfliktních - názorů na to, jak by měli stigmatizovaní nejlépe nakládat se svým údělem. Pro případ vad, jež vyžadují zvláštní vybavení, najde se tu místo pro jejich propagaci a hodnocení. Čtenářstvo těchto publikací vytváří trh pro knihy a brožury v podobném duchu.

Je třeba zdůraznit, že alespoň v Americe platí, že příslušníci i té nejmenší a nejubožejší stigmatizované kategorie mají možnost nějakou formou veřejně prezentovat svůj pohled na svět. Lze tedy říci, že bez ohledu na svou možnou nevzdělanost mají stigmatizovaní Američané sklon žít v literárně definovaném světě. Nechtou-li knihy pojednávající o situaci lidí podobně postižených, čtou alespoň časopisy a chodí do kina, a pokud ani to ne, naslouchají tomu, co slyší kolem sebe od svých výmluvnějších druhů. Většina stigmatizovaných má tedy po ruce intelektuálně propracovanou verzi svého pohledu na svět.

Je nutno se zmínit o osobách, z nichž se stávají představitelé stigmatizované kategorie. Člověk, který je zpočátku jen o něco výmluvnější, trochu známější či má více konexí než jiní stejně postižení, může náhle zjistit, že „hnutí“ pohlcuje veškerý jeho čas a že se z něj stal profesionál. Jak taková situace končí, je vidět z následujícího příkladu nedoslýchavé ženy:

V roce 1942 jsem byla v Lize prakticky denně. Každé pondělí jsem chodila šít do jednotky Červeného kříže. V úterý jsem v kanceláři psala na stroji a zakládala spisy a v nejhorším přepojovala telefony. Středeční odpoledne jsem asistovala doktorovi na klinice pro předcházení hluchotě, kterou měla Liga v Manhattanské nemocnici pro ušní a oční choroby, což byla práce, která mě obzvlášť bavila - dohlížela jsem tu na případy dětí, před nimiž se díky využívání nových objevů, léků a otologických technik otvírala naděje, že nebudou muset z důvodů nachlazených čelních dutin, ušních zánětů, infekcí a dětských nemocí s potenciálním důsledkem hluchoty vyrůstat s bavlnkami v uších. Čtvrteční odpoledne jsem trávila v Lize na kurzech odečítání ze rtů a pak jsme všichni hráli karty a pili čaj. Pátky jsem věnovala práci pro bulletin. O sobotách jsem připravovala chlebičky s vajíčkovým salátem a kakao. Jednou za měsíc jsem se účastnila setkání Ženské pobočky, dobrovolné skupiny, založené v roce 1921 manželkou Wendella Phillipse a jinými manželkami ušních specialistů za účelem shromažďování finančních prostředků, podpory členství v Lize a její reprezentace ve společnosti. Dělal jsem cukroví na Halloween pro šestileté děti a na Den díkůvzdání pomáhala servírovat večeři starým a zasloužilým členům. O Vánocích jsem psala žádosti o příspěvky, psala adresy na obálky a olizovala známky. Věšela jsem závěsy a opravovala starý pingpongový stůl, dělala jsem garde, když šli mladí tancovat na svatého Valentýna, a během velikonočního bazaru jsem stála na stánku.⁵³

Jakmile pak člověk s určitým stigmatem dosáhne vysokého pracovního, politického nebo finančního postavení - jeho výše bude záležet na dané stigmatizované skupině -, může se před ním otevřít nová kariéra, spočívající v zastupování celé kategorie. Jeho význačnosti jak shledá, je příliš velká, než aby na něj jeho lidé nepoukazovali jako na

⁵³ Warfield, *cit. á.*, s. 73-74; viz také kap. 9, s. 129-158, kde nalezneme svého druhu zповěď ohledně profesionálního života. Popis života, jaký vede člověk, jemuž se amputace stala profesí, viz H. Russell, *Victory in My Hands* (New York: Creative Age Press, 1949).

příklad ze svého středu. (Slabost stigmatu lze tedy měřit tím, jak význačný dokáže příslušník dané kategorie být a přitom stále odolávat těmto tlakům.)

O tomto typu profesionalizace se někdy činí dva závěry. Za prvé tím, že ze svého stigmatu učiní profesi, jsou pak vůdčí osobnosti vzešlé z řad „našinců“ z podstaty věci nuceni být ve styku s reprezentanty jiných kategorií a postupně shledají, že vypadávají z uzavřeného kruhu „svých vlastních“. Namísto aby se o svou berli opírali, začnou s ní hrát golf, a ve smyslu sociální participace tak přestávají být reprezentanty těch, jež reprezentují.³⁴

Za druhé, ti, jejichž profesí je prezentace názorů jejich kategorie, mohou do této prezentace vnést jistou systematickou jednostrannost jednoduše proto, že jsou v problému ponořeni natolik, aby o něm dokázali psát. Ačkoli každá stigmatizovaná kategorie pravděpodobně má profesionály s odlišnými názory a třeba i podporuje publikace přející odlišným programům, existuje všeobecný tichý souhlas, že situace jedince postiženého tímto konkrétním stigmatem stojí za pozornost. Ať již pisatel bere stigma smrtelně vážně, nebo je zlehčuje, musí je definovat jako něco, o čem má smysl psát. Tato minimální shoda, i kdyby měla být jedinou, napomáhá upevňovat víru ve stigma jako základ pojetí sebe sama. Takoví reprezentanti ovšem opět nejsou reprezentativní, neboť reprezentace může sotva vzejít od osob, které svému stigmatu nepřikládají význam, nebo osob relativně nevzdělaných.

Netvrdím, že profesionálové jsou jedinými, kdo stigmatizovaným veřejně připomínají jejich životní situaci. Těch, kdo jim to připomíná, je více. Kdykoli se osoba s nějakým stigmatem stane senzací, ať již tím, že poruší zákon, získá cenu nebo v něčem jako první své kategorie vynikne, tamtamy její komunity to zajisté zaregistrují. Takové události

³⁴ Od samého počátku se mohou takoví vůdcové rekrutovat z těch příslušníků kategorie, kteří mají ambice opustit dosavadní způsob života a jsou toho relativně schopni, čímž vzniká to, co Lewin (*cit. a.*, s. 195-196) nazývá „vůdcovství z periferie“.

mohou proniknout na první stránky masmédií v širší společnosti. Jisté je, že nositelé stejného stigmatu jako řečená osoba se rázem stanou dostupnými pro normální osoby v bezprostředním okolí a jejich kredit tím buď nepatrně vzroste, nebo klesne. Následkem své situace tak snadno začínají žít ve světě obecně známých hrdinů a ničemu ze svých vlastních řad, přičemž jejich vztah k tomuto světu zdůrazňují jejich bezprostřední bližní, kteří, ať už jsou normální či nikoli, jim přinášejí zprávy o úspěších jednoho z nich.

Zabýval jsem se souborem osob, od nichž může stigmatizovaný očekávat jistou podporu: osobami stíženými tímž stigmatem, které jsou na základě toho definovány, a samy sebe definují, jako lidé své kategorie. K pojmenování druhého souboru si vypůjčme termín kdysi používaný homosexuály - jsou to „zasvěcení“, osoby sice normální, jež jsou však díky své zvláštní situaci dobře znalé tajného života stigmatizovaného, soucítí s ním a jsou do určité míry akceptovány jako jacísi čestní členové klanu. Zasvěcení jsou ti lidé z okraje společnosti, před nimiž se člověk s vadou nemusí stydět, před nimiž se nemusí snažit o sebekontrolu, neboť ví, že jej navzdory jeho vadě budou vnímat jako docela běžného člověka. Poslyšme příklad z prostředí prostitutek:

Jakkoli opovrhují počestností, jsou prostitutky, zejména „call girls“, ve slušné společnosti hypersenzitivní a ve volném čase se utíkají k bohémským umělcům, spisovatelům, hercům a začínajícím intelektuálům, kteří jsou schopni je akceptovat jako nekonvenční osobnosti a ne jako nějakou kuriozitu.⁵⁵

Dříve než dokáže zaujmout stanovisko osob s daným stigmatem, musí normální osoba na cestě k zasvěcení nejprve projít zkušeností osobního přerodu, o níž se hojně

⁵⁵ J. Stearn, *Sisters of the Night* (New York: Popular Library, 1961), s. 181.

píše v literatuře.⁵⁶ Jakmile se pak soucítící normální osoba stigmatizovaným otevře, často si musí počkat, než bude její „čestné členství“ potvrzeno. Nestačí jen nabídnout své já, je třeba, aby bylo též přijato. Někdy to ovšem vypadá, že to je osoba normální, kdo onen poslední krok iniciuje, což ilustruje následující příklad:

Nevím, jestli bych měl, ale povím vám takovou příhodu. Jednou jsem se dostal do skupiny černošských chlapců zhruba mého věku, s nimiž jsem chodíval na ryby. Na počátku v mé přítomnosti opatrně používali výraz „negro“. Jak jsme rybařili stále častěji, začali se přede mnou škádlit a oslovovat se výrazem „nigger“. Skutečná změna tedy byla v tom, že začali používat slovo „nigger“ v legraci, zatímco předtím nebyli vůbec schopni je vyslovit.

Jednoho dne jsme plavali a jeden z chlapců do mě vrazil s předstíraným násilím. Já mu na to řekl: „Nech si těch neger-ských manýru.“

Jeho tvář se roztáhla do širokého úsměvu. „Ty parchante,“ řekl.

Od té doby jsme všichni mohli používat slovo „nigger“, staré kategorie se však zcela proměnily. Do nejdelsí smrti nezapomenu na to, jak se mi sevřel žaludek, když jsem začal používat slovo „nigger“ bez zábran.⁵⁷

Jeden typ zasvěcených se rodí následkem práce v zařízeních, která slouží buď potřebám osob s určitým stigmatem,

⁵⁶ V N. Mailer, „The Homosexual Villain“, v *Advertisements for Myself* (New York: Signet Books, 1960), s. 200-205, najdeme modelovou zpověď podrobně popisující základní cyklus bigotnosti, poučné zkušenosti a konečně zřeknutí se předsudku prostřednictvím veřejného doznání. Viz také úvod Anguse Wilsona k Carlingovi, *cit. d.*, kde najdeme záznam ve formě zpovědi o Wilsonově předefinování mrzáků.

⁵⁷ Ray Birdwhistell v B. Schaffner, ed., *Group Processes, Transactions of the Second (1955) Conference* (New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 1956), s. 171.

nebo k výkonu činností, jež společnost s ohledem na takové osoby vyvíjí. Za zasvěcené můžeme například považovat sestry a fyzioterapeuty. Ti se mohou díky své činnosti dozvědět o určitém typu protetické pomůcky více než pacient, který se ji musí z důvodu minimalizace svého zmrzačení naučit používat. Zasvěcení bývají často i nežidovští zaměstnanci obchodů s židovskými delikatesami či heterosexuální barmani v homosexuálních barech a služebné prostitutky ve čtvrti Mayfair.⁵⁸ Policisté, kteří mají co do činění s lidmi ocitajícími se v rozporu se zákonem, jsou nakonec ve vztahu k nim také zasvěcení, což jeden z delikventů vyjadřuje takto: „... policajti jsou nakonec kromě ostatních zločinců těmi jedinými, kdo vás bere takové, jací jste.“⁵⁹

Druhým typem zasvěcených je jedinec, který je se stigmatizovaným spojen skrze sociální strukturu - díky takovému vztahu pak v některých ohledech širší společnost měří oběma stranám stejným metrem. Loajální partner pacienta s duševní chorobou, dcera propuštěného trestance, rodič mrzáka, přítel slepce či rodina kata⁶⁰ - ti všichni jsou nuceni nést jistou část hanby stigmatizovaného, s níž jsou spřízněni. Jednou z možných reakcí na takový úděl je ztotožnit se s ním a přenést svůj život do světa oné stigmatizované přízně. Dodejme, že i blízcí těch, kdo takovýmto způsobem přijdou k určité míře stigmatu, mohou být takto zprostředkovaně, „z druhého kolene“ nakaženi. Problémy stigmatizovaných osob se šíří ve vlnách, jejichž intenzita ovšem od středu slábne. Pohledme na příklad z novinového poradenského sloupku:

Milá Ann Lndersová,

je mi dvanáct a nikdo se se mnou nepřátelí a nikam mě nezve, protože můj otec je bývalý trestanec. Snažím se být ke všem milá

⁵⁸ C. H. Rolph, ed., *Women of the Streets* (London: Seeker and Warburg, 1955), s. 78-79.

⁵⁹ Parker a Allerton, *cit. á.*, s. 150.

⁶⁰ J. Atholl, *The Reluctant Hangman* (London: John Long, Ltd., 1956), s. 61.

a přátelská, ale není to k ničemu. Dívky ve škole mi řekly, že jejich matky si nepřejí, aby se se mnou stýkaly, protože by to bylo špatné pro jejich pověst. O mém otci se psalo v novinách, a i když už si svoje odseděl, lidi mají dlouhou paměť.

Co mám dělat? Jsem hrozně osamělá, není to totiž žádná legrace být pořád sama. Moje matka se mě snaží brát všude s sebou, ale já bych chtěla být s dětmi, jako jsem já. Prosím porad'te - VYDĚDĚNEC.⁶¹

Tendence přenosu stigmatu ze stigmatizovaného na jeho blízké vysvětluje, proč se obecně lidé takovým vzta- hům vyhýbají nebo se ty, které již existují, snaží ukončit.

Lidé s „propůjčeným“ stigmatem jsou modelem „nor- malizace“⁶², ukazující, kam až jsou normální lidé ochotni zajít v zacházení se stigmatizovaným, jako kdyby stigma neměl. (Normalizaci je třeba odlišit od „normifikace“, totiž snahy stigmatizovaného vystupovat jako běžný člo- věk, aniž se nutně snaží svou vadu tajit.) Dalším jevem je kult stigmatizace, jenž je jako stigmatofilní reakce zaslave- ných protiváhou stigmatofobní reakce normálních osob. V přítomnosti osob s propůjčeným stigmatem se mohou cítit nesvé jak osoby stigmatizované, tak normální: ochota nést trvale břemeno, které není „doopravdy“ jejich, může do jejich přístupu ke všem ostatním vnést příliš mnoho morálky. A tím, že ke stigmatu přistupují jako k něčemu neutrálnímu, nač je třeba pohlížet zpřímá a nenuceně, vystavují sebe i stigmatizované nedorozumění ze strany nás normálních, kterým takové chování může připadat nepřístojné.⁶³

Vztah mezi stigmatizovaným a jeho „záskokem“ může být velmi nesnadný. Člověk s vadou tuší, že kdykoli, a tedy

⁶¹ *Berkeley Daily Gazette*, 12. dubna 1961.

⁶² Tato myšlenka pochází od G. G. Schwartze, „Perspectives on Deviance - Wives' Definitions of Their Husbands' Mental Illness“, *Psychiatry*, XX (1957), 275-291.

⁶³ Příklad slepců viz A. Gowman, „Blindness and the Role of the Companion“, *Social Problems*, IV (1956), 68-75.

právě tak i v okamžiku, kdy je jeho obranyschopnost snížena a on je naopak ve stavu závislosti, může být redukován na „typ“. Prostitutka o tom říká:

Nejdřív chci zjistit, jak bych si počínala jako herečka. Vysvětlila jsem mu, že kdybychom byli manželé a pohádali se, vmetl by mi to do tváře. Popíral to, ale takoví jsou chlapi.⁶⁴

Osoba s propůjčeným stigmatem na druhé straně zjistí, že je nucena snášet mnohé z charakteristických ústrků skupiny, která jí propůjčila své stigma, aniž se přitom může těšit pocitu povznesenosti, který je běžnou obranou proti takovému zacházení. Podobně, jako je tomu ve vztahu stigmatizovaných k ní, může mít nakonec pochybnosti o tom, jestli ji tato skupina vlastně vůbec přijímá.⁶⁵

Morální kariéra

Osoby s určitým stigmatem mají v souvislosti se svým údělem obvykle podobné zkušenosti a zakoušejí i podobné proměny v pojetí sebe samých, jinak řečeno, mají podobnou „morální kariéru“, jež je jak příčinou, tak následkem jejich přimknutí k podobnému sledu přizpůsobení vlastní osobnosti. (Přirozenou historii určité kategorie osob se stigmatem je třeba striktně odlišovat od přirozené historie stigmatu jako takového - tedy od historie původu, šíření a úpadku schopnosti určitého atributu být v určité společnosti stigmatem, jak je tomu například v případě rozvodu v americké vyšší střední třídě.) V jedné fázi tohoto socializačního procesu si stigmatizovaný osvojuje a vstřebává názorový pohled normálních lidí, čímž získává představy o identitě, jaké existují v širší společnosti, i obecnou představu o tom, jaké by to bylo být nositelem

⁶⁴ Stearn, cit. d., s. 99.

⁶⁵ Rejstřík možností dobře analyzuje C. Brossard, „Plaint of a Gentile Intellectual“, v Brossard, ed., *The Scene Before You* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1955), s. 87-91.

určitého stigmatu. V další fázi se dozvídá, že má jisté stigma, a tentokrát se všemi podrobnosti poznává i důsledky, jaké z toho pro něj plynou. Načasování a mezihra těchto dvou počátečních fází morální kariéry tvoří významné vzorce, které jsou základem pro pozdější vývoj. Poskytují také nástroje k rozlišování mezi morálními kariérami, jež bude mít stigmatizovaný k dispozici. Podívejme se blíže na čtyři takové vzorce.

První zahrnuje osoby s vrozeným stigmatem, jejichž socializace do nevýhodné situace probíhá v téže době, kdy si osvojují a vstřebávají měřítka, před nimiž nemohou obstát.⁶⁶ Sirotek se například dozvídá, že pro děti je přirozené a normální mít rodiče, a současně poznává, jaké to je sám je nemít. I po šestnácti letech života strávených v ústavu bude později stejně pociťovat, že přirozeně ví, jak být otcem svému synovi.

Druhý je plodem schopnosti rodiny, a v podstatně menší míře i nejbližšího sousedství, stát se ochrannou ulitou pro své mladé. Pomocí kontroly informací lze od narození stigmatizované dítě uvnitř takové ulity pečlivě opečovávat. Zatímco znevažujícím definicím jeho osobnosti je vstup za hranice kouzelného kruhu zamezen, cesta je otevřena jiným koncepcím sdíleným v širší společnosti, totiž těm, jež umožní dítěti takto chráněnému ulitou vidět v sobě plně způsobilou a normální lidskou bytost, o jejíž identitě v tak základních ohledech, jako je pohlaví a věk, není pochyb.

Kdy v životě takto chráněného jedince nastane bod, za nímž jej již domácí okruh nedokáže ochránit, závisí na společenské třídě, místě bydliště a typu stigmatu, jakmile však nastane, bude pro daného člověka představovat morální zkušenost. Jako příklad okamžiku, kdy se člověk dozvídá o svém stigmatu, se uvádí třeba nástup do státní

⁶⁶ Rozbor tohoto vzorce viz A. R. Lindesmith a A. L. Strauss, *Social Psychology*, rev. vyd., (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1956), s. 180-183.

školy. Tato zkušenost přitom někdy přichází velmi prudce již v první den školy a nechybí v ní posměšky, škádlení, ostrakizace a rvačky.⁶⁷ Je zajímavé si povšimnout, že čím více je dítě „handicapované“, tím větší je pravděpodobnost, že je posílou do zvláštní školy pro děti jeho kategorie a tím neočekávanější bude jeho konfrontace s tím, jak je vidí velká část veřejnosti. Vyslechne si, že to bude mít jednodušší, když bude „mezi svými“, a tak sezná, že ti, které považoval za vlastní a své, nebyli ti správní a že ti doopravdy jeho jsou tito. Dodejme, že i když se někdy může od malička stigmatizovanému podařit projít prvními školními léty a nezůstat zcela bez iluzí, většinou si prožije okamžik pravdy v době prvních pokusů o milostný vztah nebo hledání zaměstnání. Někdy sehraje roli i vyšší pravděpodobnost náhodného prozrazení:

Myslím, že poprvé jsem si uvědomila svou situaci, a současně v souvislosti s tím pocítila i první prudký zármutek, zcela náhodně jednoho dne na pláži, kam jsme si vyšli spolu se skupinou jiných dospívajících dětí. Ležela jsem na písku a chlapci a dívky kolem si asi mysleli, že spím. Jeden z chlapců řekl: „Mám Domeniku rád, ale se slepou holkou bych nikdy chodit nemohl.“ Snad ani nemůže existovat předsudek, který by vás dokonaleji zavrhoval.⁶⁸

Jindy se jedná spíše o systematický tlak, jak to popisuje člověk stížený mozkovou obrnou:

S jedinou navýsost bolestnou výjimkou platilo, že dokud jsem byl v ochranném podruží rodinného života nebo univerzitního režimu a neuplatňoval svá práva dospělého občana, byly společenské síly vlídné a klidné. Teprve když jsem dodělal obchodní

⁶⁷ Příklad ze zkušenosti slepce viz R. Criddle, *Love is Not Blind* (New York: W. W. Norton & Company, 1953), s. 21; o zkušenosti osoby trpasličího vzrůstu hovoří H. Viscardi, Jr., *A Man's Stature* (New York: The John Day Company, 1952), s. 13-14.

⁶⁸ Henrich a Kriegel, *cit. d.*, s. 186.

školu a měl za sebou nepočítané času jako dobrovolník na komunitních projektech, zabředl jsem často do středověkých předsudků a pověr panujících v podnikatelské sféře. Hledat si práci bylo jako stát před popravčí četou. Zaměstnavatele přímo šokovalo, že mám vůbec tu drzost žádat o práci.⁶⁹

Třetí socializační vzorec lze ilustrovat na případu osoby, kterou stigma postihne v pokročilém věku nebo která se takto pozdě dozví, že byla vlastně vždy diskreditovatelná - v prvním případě nebude nucena nijak radikálně měnit pohled na svou minulost, zatímco v druhém případě ano. Takový jedinec je v době, kdy je nucen pohlédnout na sebe jako na méněcenného, již důkladně poučen o tom, co je normální a co stigmatizované. Lze předpokládat, že bude mít obzvláště velké potíže se znovunalezením své identity a s velkou pravděpodobností se u něj vyvine stav sebeodmítání:

Před kolostomií ve mně vyvolával zápach v autobuse nebo metru velkou nelibost. Myslela jsem na to, jak jsou lidé hrozní, když se nemyjí nebo si před tím, než někam vyrazí, nezajdou do koupelny. Říkala jsem si, že možná tak páchnou kvůli tomu, co jedí. Strašně mě to rozčilovalo. Připadali mi špinaví a odporní. Při první příležitosti jsem si šla samozřejmě přesednout, a když to nešlo, bylo mi to proti srsti. Takže si teď přirozeně dovedu představit, že mladí lidé si myslí totéž, když páchnu já.⁷⁰

jistě existují lidé, kteří teprve v dospělosti zjistí, že patří k té které stigmatizované skupině nebo že jejich rodiče jsou poznamenáni nakažlivou morální poskvrnou, obvyklé nicméně je, že v pozdním věku „udeří“ tělesné handicapy:

Jednoho dne jsem se ale probudila a zjistila, že se nedokážu postavit. Byla to obrna a tohle se od ní dalo čekat. Byla jsem jako

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 156.

⁷⁰ Orbách et al., *cit d.*, s. 165.

malé dítě, které někdo hodil do velké černé díry, a jestli jsem si byla něčím jista, tak tím, že bez cizí pomoci se ani nedostanu ven. Vzdělání, přednášky a rodičovská výchova, jichž se mi po dobu čtyřadvaceti let dostávalo, to vše jakoby ze mě nedokázalo udělat osobu schopnou pro sebe něco udělat. Byla jsem jako každý jiný - normální, hašteřivá, veselá, plná plánů, a zničehonic se něco stalo! Něco se stalo a ze mě byl cizinec. Byla jsem sama sobě větším cizincem než pro někoho jiného. Ani mé vlastní sny mě nepoznávaly. Nevěděly, co by mi měly dovolit. A když jsem v nich šla tančit nebo na večírek, vždycky v tom byla nějaká divná výhra-da nebo omezení - a ač nevyslovené, byly tam. Zničehonic jsem se dostala do velmi matoucího duševního a citového konfliktu ženy vedoucí dvojí život. Bylo to neskutečné, pletlo mi to hlavu a nemohla jsem si pomoci, než se tím stále zabývat.⁷¹

Takováto situace staví zvláštní úkol před lékaře, totiž informovat nemocného o tom, kým se bude muset stát.

Čtvrtý vzorec se týká osob, jež jsou zpočátku socializovány v cizí komunitě, ať již uvnitř nebo vně zeměpisných hranic normální společnosti, a jsou pak nuceny osvojit si další způsob bytí, který jejich okolí považuje za skutečný a platný.

Dodejme, že když jedinec získá nové stigmatizované já v pozdním stadiu života, může být stísněnost, kterou pociťuje při setkání s novými druhy, pozvolna vytlačena stísněností pociťovanou tváří v tvář těm starým. Známi z období po stigmatu ho budou vnímat prostě jako osobu s vadou. Pro ty však, kdo jej poznali v období před stigmatem a jsou tedy ovlivněni svou představou o tom, kým býval, může být nemožné chovat se k němu s formálním taktem či jej jako dříve bezvýhradně přijímat:

Mým úkolem [říká slepý spisovatel o interview s potenciálními zájemci o své literární dílo] byl docílit toho, aby se lidé, jež jsem šel navštívit, cítili ve své kůži - což byl opak obvyklé situace. Paradoxně

⁷¹ N. Linduska, *My Polio Past* (Chicago: Pellegrini and Cudahy, 1947), s. 177.

se mi to dařilo snáze s lidmi, s nimiž jsem se předtím nikdy nesetkal. Snad tomu tak bylo proto, že v případě cizích lidí nebylo třeba zabývat se žádnými reminiscencemi a bylo možno přistoupit rovnou k věci, a neexistoval tedy žádný nepříjemný protiklad vůči přítomnosti.⁷²

Nehledě na to, jaký obecný vzorec ilustruje morální kariéra stigmatizovaného, zvláště zajímavou fází jeho zkušenosti bude ta, v níž se dozví, že je nositelem stigmatu. Právě v tomto okamžiku totiž bude pravděpodobně vržen do nového vztahu k lidem, kteří ho mají také.

Někdy je kontakt se „svými“ jen letmý, tento jediný kontakt však postačí k tomu, aby jedinec zjistil, že existují i jiní lidé jeho kategorie:

Když přišel Tommy poprvé na kliniku, byli tam další dva malí chlapci s touž vrozenou vadou, chybějícím uchem. Když je Tommy uviděl, jeho pravá ruka se pomalu zvedla k jeho vlastnímu defektnímu uchu, obrátil se s očima doširoka rozevřenými k otci a řekl: „Tenhle kluk má ucho jako já.“⁷³

Člověk postižený v nedávné minulosti tělesným handicapem může počítat s tím, že osoby podobně postižené, ale zkušenější než on sám co do schopnosti vyrovnat se se svou vadou, jej zahrnou návštěvami, jejichž prostřednictvím jej „uvítají v klubu“ a vysvětlí mu, jak nejlépe zvládat své tělo a svou psychiku:

To, že skutečně existují určité přizpůsobovací techniky, mi asi poprvé došlo v souvislosti se dvěma pacienty, s nimiž jsem ležel na očním a ušním oddělení. Chodívali mě navštěvovat, když jsem byl ještě na lůžku, a docela jsme se seznámili. Oba byli už sedm let slepí. Byli zhruba téhož věku - něco málo přes třicet - a oba měli vysokou školu.⁷⁴

⁷² Chevigny, *cit. d.*, s. 136.

⁷³ Macgregor et al., *cit. a.*, s. 19-20.

⁷⁴ Chevigny, *cit. a.*, s. 35.

V četných případech, kdy je stigmatizace jedince spojena s nástupem do instituce jako vězení, sanatorium nebo sirotčinec, bude pro dotyčného jedince zdrojem velké části informací o stigmatu jeho dlouhodobý blízký kontakt s těmi, kteří se právě proměňují v jeho spolutrpitele.

Již bylo řečeno, že když jedinec poprvé zjistí, koho že má nyní považovat za „své vlastní“, pocítí přinejmenším jistou rozpolcenost, neboť tito druzí nejenže budou zjevně stigmatizováni a tedy nepodobni normální osobě, za niž se on sám má, ale mohou mít i jiné charakteristiky, s nimiž mu bude zatěžko se ztotožnit. Cesta, na jejímž konci stávají tajná bratrstva, může na svém počátku nahánět hrůzu. Čerstvě oslepla dívka, která navštívila Dům světla rovnou cestou z nemocnice, o tom říká:

Mé dotazy ohledně slepeckého psa byly zdvořile smeteny se stolu. Jiný vidoucí zaměstnanec mě odvedl na prohlídku. Navštívili jsme Braillovu knihovnu, učebny, klubovny, kde se scházejí slepí členové hudebních a dramatických kroužků, společenskou místnost, kde při slavnostních příležitostech slepí tančí se slepými, bowlingové haly, kde spolu slepí hrají, jídelnu, kde spolu slepí obědvají a večeří, obrovské dílny, kde si slepí vydělávají na živobytí výrobou smetáků a košťat, tkaním koberců a vyplétáním židlí. Jak jsme přecházeli z místnosti do místnosti, slyšela jsem šoupání podrážek, přidušené hlasy, poklepávání holí. Toto byl onen bezpečný, oddělený svět nevidomých - svět zcela odlišný, jak mě ujistil sociální pracovník, od toho, který jsem právě opustila...

Očekávalo se ode mne, že se stanu součástí tohoto světa, že se vzdám své profese a budu si vydělávat vyráběním smetáků. V Domě světla by mě rádi naučili smetáky vyrábět. Měla jsem strávit zbytek života výrobou smetáků s dalšími slepci, obědvat s nimi, tančit s nimi. Při té představě se mi udělalo strachy úplně nevolno. S takhle zhoubnou segregací jsem se ještě nikdy nesetkala.⁷⁵

⁷⁵ Keitlen, *cit. d.*, s. 37-38. Popis raných výkyvů ve ztotožnění hospitalizovaného pacienta s obrnou s jinými mrzáky viz Linduska, *cit. d.*, s. 159-165. Smyšlený popis změny rasové identifikace viz J. W. Johnson, *The Autobiography of an Ex-Coloured Man*, rev. vyd. (New York: Hill and Wang, American Century Series, 1960), s. 22-23.

Vzhledem k tomu, jak rozporuplnou vazbu má jedinec ke své stigmatické kategorii, je pochopitelné, že jeho podpora „těch jeho“, identifikace s nimi a zapojení mezi ně bude zřetelně kolísat. Prostřednictvím „afiliačních cyklů“ se bude chápat zvláštních příležitostí k zapojení se do skupiny, anebo je odmítat poté, co je již jednou přijal.⁷⁶ Podobná kolísavost bude patrná v představách o povaze „jeho“ skupiny a povaze normálních. Například adolescence (a skupina vrstevníků na střední škole) mohou způsobit výrazný pokles identifikace s vlastní skupinou a výrazný příklon k identifikaci s normálními.⁷⁷ Tyto posuny v míře účasti a obsahu představ najdeme v pozdějších fázích jedincovy morální kariéry.

Klíčovým vztahem stigmatizovaného je tedy jeho vztah k neformálnímu společenství a formálním organizacím jeho kategorie. Tento vztah bude přirozeně vypadat jinak u osoby, které její odlišnost přináší jen velmi málo nového „my“, a jinak u někoho (například příslušníků menšinových skupin), kdo je součástí dobře organizovaného společenství s dlouholetou tradicí - společenství kladoucího značné nároky na loajalitu a finanční příjem a definujícího svého příslušníka jako někoho, kdo by měl být hrdý na svou chorobu a neusilovat o uzdravení. V každém případě platí, že ať je stigmatizovaná skupina zavedená či nikoli, o přirozené historii a morální kariéře stigmatizovaného lze pojednávat převážně s ohledem na tuto jeho „vlastní“ skupinu.

Při ohlédnutí za svou morální kariérou může stigmatizovaný vyčlenit a v retrospektivě zpracovat zkušenosti, jejichž prostřednictvím si vysvětluje to, že si osvojil názory

⁷⁶ Obecnou formulaci najdeme ve dvou statích E. C. Hughes, „Social Change and Status Protest“, *Phylon*, 1. čtvrtletí, 1949, 58-65, a „Cycles and Turning Points“, v *Men and Their Work* (New York: Free Press of Glencoe, 1958).

⁷⁷ M. Yarrow, „Personality Development and Minority Group Membership“, v M. Sklare, *The Jews* (New York: Free Press of Glencoe, 1960), s. 468-470.

a praktiky, jež nyní má s ohledem k osobám své kategorie a k normálním lidem. Životní událost může mít v tomto smyslu pro morální kariéru hned dvojí význam: nejprve jako bezprostřední objektivní základna pro sám bod obratu, později pak (což je i snadnější doložit) jako prostředek sloužící k vysvětlení současného stanoviska. Zkušeností často citovanou pro ilustraci tohoto druhého případu je situace, v níž si čerstvě stigmatizovaný uvědomuje, že plnoprávní členové skupiny jsou zcela obyčejnými lidskými bytostmi:

Když jsem [dívka vstupující na cestu hříchu při prvním setkání se svou madam] zabočila do Fourth Street, odvaha mě opět opustila a málem už jsem utekla. V tom Mamie vyšla z restaurace na protější straně ulice a vřele mě přivítala. Portýr, který nám, poté co jsme zazvonily, přišel otevřít, řekl, že paní Laura je ve svém pokoji, a vpustil nás dovnitř. Spatřila jsem pohlednou ženu středního věku, která se nikterak nepodobala té hrozné osobě, jakou jsem si představovala. Přivítala mě měkkým, kultivovaným hlasem a vyzařoval z ní tak jasný mateřský cit, že jsem se instinktivně rozhlédla kolem po dětech, které se jí někde musely motat kolem sukni.⁷⁸

Pro jiný příklad poslyšme homosexuála, co říká o své cestě k homosexualitě:

Setkal jsem se s mužem, s nímž jsem chodil do školy... On sám byl samozřejmě homosexuál a považoval za samozřejmost, že já též. Překvapil mě a udělal na mě velký dojem. Neodpovídal ani trochu zavedené představě o homosexuálech, byl dobře stavěný, mužný a elegantně oblečený. To pro mě bylo něco zcela nového. Ačkoli jsem byl hotov připustit, že i mezi muži může kvést láska, vždycky mě poněkud odpuzovali homosexuálové na první pohled, s nimiž jsem se setkal - jejich samolibost, afektovanost, neustálé

⁷⁸ *Madeleine, An Autobiography* (New York: Pyramid Books, 1961), s. 36-37.

tlachání. Najednou se zdálo, že tihle tvoří jen malou část homosexuálního světa, ačkoli právě oni jsou nejvíce na očích...⁷⁹

Podobně se vyjadřuje mrzák:

Kdybych si měl vybrat jednu skupinu zkušeností, jež mě nakonec přesvědčila o významu tohoto problému [vnímání sebe sama] a o tom, že musím sám vybojovat své bitvy o identifikaci, byly by to situace, díky nimž jsem si do hloubi duše uvědomil, že u mrzáků mohou být shledány i jiné vlastnosti, než je jejich tělesný handicap. Naučil jsem se vidět, že mrzáci mohou mít osobní kouzlo, být hezcí, oškliví, roztomilí, hloupí, výjimeční - právě tak jako druzí. A zjistil jsem, že dokážu nenávidět nebo milovat mrzáka navzdory jeho handicapu.⁸⁰

Dodejme, že při ohlédnutí za okamžikem zjištění, že osoby s jeho stigmatem jsou lidské bytosti jako kdokoli jiný, může danému jedinci vytanout na mysli pozdější situace, kdy jeho přátelé z období před stigmatem podsouvali nelidskost lidem, v nichž se on v té době již naučil vidět plnohodnotné osoby, jakou je on sám. Když tedy třeba dívka pohlíží zpět na svou zkušenost s prací u cirkusu, vidí nejprve, jak si uvědomila, že její kolegové nejsou zrůdy, a pak i to, že její přátelé z „předcirkusového“ období se o ni strachují kvůli jejím cestám autobusem spolu s ostatními členy souboru.⁸¹

Dalším bodem obratu - ne-li přímo, pak alespoň v retrospektivním pohledu - je ona izolující, zneschopňující zkušenost, jíž často bývá doba strávená v nemocnici a v níž je později spatřováno období, kdy měl jedinec možnost promýšlet v klidu svůj problém, dozvědět se něco o sobě, vyhodnotit si svou situaci a dospět k novému porozumění

⁷⁹ P. Wildeblood, *Against the Law* (New York: Julian Messner, 1959), s. 23-24.

⁸⁰ Carling, *cit. á.*, s. 21.

⁸¹ C. Clausen, / *Love You Honey But the Season's Over* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1961), s. 217.

toho, co je v životě důležité a za čím má smysl jít.

Připomeňme, že nejenže jsou osobní zkušenosti v retrospektivě považovány za body obratu, ale že takto mohou být použity i zkušenosti takřkajíc z druhé ruky. V tomto smyslu se může například i četba literatury, dotýkající se dané skupiny, stát zkušeností, kterou bude čtenář pociťovat a hodnotit jako impuls k přeměně:

Nemyslím si, že je přemrštěné považovat *Chaloupku strýčka Torna* za poctivý a pravdivý obraz otroctví. Rozhodně mi ale otevřela oči v otázce, kdo jsem, co jsem a co ve mně vidí moje země. Prostě mi umožnila zorientovat se.⁸²

⁸² Johnson, cit. d., s. 42. Johnsonův román, podobně jako jiné téhož druhu, je dobrým příkladem tvorby mýtu, neboť je literárním uspořádáním mnoha klíčových morálních zkušeností a klíčových bodů obratu, jež mají osoby ve stigmatizované kategorii z minulosti k dispozici.

2. KONTROLA INFORMACÍ A OSOBNÍ IDENTITA

Diskreditovaný a diskreditovatelný

Existuje-li mezi skutečnou a virtuální sociální identitou nějakého jedince diskrepance, může nám tato skutečnost být známa ještě předtím, než se s ním my normální setkáme, nebo to může být zcela zjevné v okamžiku, kdy se před námi objeví. Takový člověk je diskreditovaný, a zejména on byl předmětem mých předešlých úvah. Jak jsem řekl, ve vztahu k tomu, co jej diskredituje, se nijak otevřeně neprojevujeme, a zatímco takto usilovně nedáváme nic najevo, situace zhoustne, znejistí a pro všechny účastníky, zejména však stigmatizovaného, se stane problematickou.

Spolupráce stigmatizovaného s normálními na vytváření dojmu, že jeho prokazatelná odlišnost je irelevantní a není jí třeba věnovat pozornost, představuje hlavní okolnost jeho osobního života. Když však jeho odlišnost na první pohled patrná není, a ani není předem známa (anebo když přinejmenším jemu není známo, že je známa druhým), a on je tedy diskreditovatelnou, nikoli diskreditovanou osobou, představuje to jeho druhou hlavní životní situaci. Nejde pak o zvládání napětí vznikajícího během společenských kontaktů, ale o regulování informací týkajících se jeho vady. Dát či nedat najevo, říci či neříci, přiznat či nepřiznat, lhát či nelhat, a v každém jednotlivém případě: komu, jak, kdy a kde. Například dokud je pacient trpící duševní chorobou v nemocnici, a podobně je-li mezi dospělými členy své rodiny, jedná se s ním s taktem jako s osobou duševně zdravou navzdory pochybnostem, jež v tomto ohledu existují, ač on sám třeba žádné nemá; nebo se s ním jedná jako s člověkem

duševně chorým, jakkoli on sám ví, že je to neprávem. Avšak před bývalým pacientem psychiatrické léčebny může vyvstat zcela jiný problém: nemusí sice čelit předsudkům vůči sobě, musí však čelit tomu, že je bezděčně kladně přijímán lidmi naplněnými předsudky vůči osobám, k nimž, jak může vyjít najevo, patří. Kamkoli se vrtne, všude bude jeho chování druhým falešně stvrzovat, že se nacházejí ve společnosti podle jejich gusta, totiž ve společnosti duševně neposkvrněného člověka, jako jsou oni sami, což se však může ukázat jako omyl. Takový bývalý pacient tak záměrně či jen v důsledku situace skrývá informace o své skutečné sociální identitě, dostává se mu zacházení, jež se opírá o mylné předpoklady o jeho osobě, a on je přijímá. Právě na toto druhé obecné téma, totiž kontrolu tajených diskreditujících informací o své osobě - stručně řečeno „předstírání“ - se zaměřuji v těchto poznámkách. Vyskytne se ovšem i utajování chvályhodných skutečností - obrácené předstírání. To nás zde však zajímat nebude.¹

Sociální informace

Informace nejvýznamnější pro zkoumání stigmatu mají určité vlastnosti. Jsou informacemi o jedinci. Týkají se jeho více či méně trvalých rysů, na rozdíl od nálad, pocitů či úmyslů, jež má v daném okamžiku.² Tyto informace,

¹ Jeden příklad předstírání „opačným směrem“ viz „H. E. R. Cules“, „Ghost-Writer and Failure“, v P. Toynbee, ed., *Underdogs* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1961), kap. 2, s. 30-39. Existuje řada dalších příkladů. Znal jsem lékařku, která velmi dbala na to, aby nepoužívala vnější symboly svého statusu, jako např. nálepku na autě, takže jediným dokladem svědčícím o její profesi byla průkazka v peněženke. Nachomýtl-li se na veřejnosti u nehody, prohlédla si nejdřív oběť z dálky z kruhu kolem ní, a pokud viděla, že jí již poskytoval lékařskou pomoc někdo jiný nebo že již byla jakákoli pomoc marná, šla si tiše po svém, aniž svou kvalifikaci dala najevo. V těchto situacích se chovala, jako kdyby nebyla opravdovou ženou.

² Rozdíl mezi informací vypovídající o náladě a jinými druhy informací osvětluje G. Stone, „Appearance and the Self“

stejně jako znak, jenž o nich vypovídá, jsou reflexivní a ztělesněné; to jest, poskytuje je právě ta osoba, o níž vypovídají, a to prostřednictvím tělesných výrazových prostředků v bezprostřední blízkosti adresátů. Informace se všemi těmito vlastnostmi budu dále nazývat „sociální“. Některé ze znaků vyjadřujících sociální informace mohou být k dispozici trvale a stále a mohou být běžně vyhledávány a získávány. Těmto znakům můžeme říkat „symboly“.

Sociální informace, již nějaký dílčí symbol vyjadřuje, může někdy jen stvrzovat to, co již o dané osobě víme z jiných znaků, a tedy konkrétně doplňovat naši představu o ní. Příkladem jsou třeba odznaky na klopě, svědčící o členství ve společenském klubu, nebo v určitém kontextu o mužské snubní prsteny. Sociální informace vyjádřená prostřednictvím symbolu však může zakládat zvláštní nárok na prestiž, poctu nebo žádoucí třídní pozici - nárok, jaký by jinak nebyl uplatňován, a pokud ano, nebyl by automaticky vyslyšen. Takovému znaku se obvykle říká „statusový symbol“, ačkoli přesnější by byl výraz „symbol prestiže“, neboť prvně zmíněného termínu je vhodnější užívat k označování určité ucelené sociální pozice. Proti symbolům prestiže stojí *symboly stigmatu*, tedy znaky, jež obzvláště účinně upozorňují na nesrovnalost znehodnocující identitu daného jedince, čímž narušují vytvoření koherentního celkového obrazu o něm, a následně v našich očích snižují jeho hodnotu. Příkladem mohou být oholené hlavy kolaborantek za druhé světové války nebo navyklý jazykový prohrěšek, jako když někdo chováním a oblečením předstírá příslušnost ke střední třídě, ale opakovaně používá nějaké slovo v nesprávném významu nebo je špatně vyslovuje.

Třetí možností vedle symbolů prestiže a symbolů stigmatu je znak se sklonem narušovat - ať již ve skutečnosti,

v A. Rose, *Human Behaviour and Social Processes* (Boston: Houghton Mifflin, 1962), s. 86-118. Viz také E. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (New York: Doubleday & Co., Anchor Books, 1959), s. 24-25 - česky *Všichni hrajeme divadlo* (Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999), s. 10n.

či pouze ve formě zbožného přání - v pozitivním směru na přání nositele jinak koherentní obraz. Takový znak ani tak nezakládá nový nárok, spíše vážně zpochybňuje platnost nároku virtuálního. Pro tuto situaci budu užívat termín *disidentifikátory*. Jejich příkladem může být „dobrá angličtina“ vzdělaného černocho z amerického Severu během návštěvy na americkém Jihu³ nebo turban a knír, které nosí někteří černošští příslušníci městské nižší třídy.⁴ Další ilustrací budiž tato ukázka ze studie o negramotných:

Vyjádří-li daná osoba své cíle nebo se to od ní vyžaduje - a je-li vysoká pravděpodobnost, že být označen za negramotného by bylo překážkou jejich dosažení, bude se negramotný pravděpodobně snažit „předstírat“ gramotnost... Obliba, jíž se ve studované skupině těšily velké brýle s těžkými kostěnými obroučkami (brýle stylu „bop“), lze přičíst na vrub pokusu napodobit stereotyp „byznysman-učitel-mladý intelektuál“ a zejména vysoko v kursu stojící stereotyp „jazzman“.⁵

Jiným příkladem může posloužit zkušený newyorský tulák:

Abyste si mohli po půl osmé večer na Grand Central nebo Penn Station číst knihu, musíte mít buďto na nose kostěné brýle, nebo vypadat velmi zámožně. Kohokoli jiného si dříve nebo později povšimne nějaký „orgán“. Naproti tomu čtenáři novin z jakéhosi důvodu nikdy nevzbuzují pozornost. S novinami v ruce může i ten nejošuntější pobuda prosedět na Grand Central celou noc a nikdo si ho ani nevšimne.⁶

³ G. J. Fleming, „My Most Humiliating Jim Crow Experience“, *Negro Digest* (květen 1954), 67-68.

⁴ B. Wolfe, „Ecstatic in Blackface“, *Modern Review*, III (1950), 204.

⁵ Freeman a Kasenbaum, *cit. d.*, s. 372.

⁶ E. Love, *Subways Are for Sleeping* (New York: Harcourt, Brace & World, 1957), s. 28.

Povšimněte si, že v tomto rozboru symbolů prestiže, symbolů stigmatu a disidentifikátorů jsme se zabývali těmi znaky, jež obvykle poskytují sociální informace. Tyto symboly je třeba odlišit od přechodných znaků, jež se neustálily jako nositelé informací. Pokud tyto znaky zakládají nárok na prestiž, můžeme jim říkat body k dobru. Pokud diskreditují nevyslovené nároky, můžeme jim říkat poklesky.

Přítomnost některých znaků nesoucích sociální informaci má především jiné důvody, takové znaky mají jen malou informační funkci. Příkladem takových symbolů stigmatu jsou jizvy na zápěstí prozrazující sebevražedný pokus, vpichy na ruku narkomanů, spoutané ruce převážených vězňů⁷ nebo na veřejnosti zpozorovaný monokl na oku ženy, jak o něm píše autor ve studii o prostituci:

„Venku [mimo vězení, kde nyní pobývá] bych to měla pořád na talíři. Však víte, jak to chodí: jak policajt vidí buchtu s monoklem, hned si říká, ta má něco za lubem. Polda si hned říká, co když v tom jede. Hnedka jí jde po krku. A pak třeba bác!, šup s ní za katr.“⁸

Jiné znaky člověk vytváří výlučně za účelem vyjádření sociální informace, jako v případě odznaků vojenské hodnosti. Dodejme, že význam toho, co je podkladem nějakého znaku, může postupem času poklesnout a v krajním případě zůstat přítomen pouze ve stopové podobě, i když informační funkce dané činnosti trvá či dokonce její význam vzroste. Znak, smyslem jehož přítomnosti zdánlivě není informační funkce, může být také někdy záměrně a svévolně vyroben výhradně s ohledem na svou informační funkci, jak je tomu v případě pečlivě plánovaných a umístěných jizev poukazujících na souboj.

Znaky poskytující sociální informaci se liší podle toho, jsou-li vrozené či nikoli, a pokud ne, tak podle toho,

⁷ A. Heckstall-Smith, *Eighteen Months* (London: Allan Wingate, 1954), s. 43.

⁸ T. Rubin, *In the Life* (New York: The Macmillan Company, 1961), s. 69.

stávají-li se poté, co je jich jednou použito, stálou součástí dané osoby. (Barva kůže je vrozená, vypálené znamení či zohavení jsou stálé, ale nikoli vrozené, oholená hlava odsouzence není ani vrozená, ani stálá.) Znaky nestálé povahy použité výhradně za účelem vyjádření sociální informace navíc mohou či nemusí být použity proti vůli svého nositele. Tam, kde jsou tak použity, jedná se většinou o symboly stigmatu.⁹ Později bude třeba uvažovat o symbolech stigmatu použitých záměrně.

Znaky znamenající něco pro jednu skupinu mohou znamenat něco jiného pro jinou skupinu. Stejně označená věc nese jinou charakteristiku. Například náramenní nášivky, jejichž nošení vězeňští úředníci požadují od vězňů se sklonem k útěkům¹⁰, mohou mít jistý, obvykle negativní

⁹ V *American Notes*, napsaných na základě cesty podniknuté v roce 1842, cituje Dickens v kapitole o otroctví několik stránek z místních novin pojednávajících o ztracených a nalezených otrocích. Identifikace obsažené v těchto inzerátech zahrnují celou řadu identifikačních znaků. Především jsou tu relativně stabilní tělesné rysy, jež mohou v kontextu poskytnout částečnou či úplnou pozitivní identifikaci: věk, pohlaví a jizvy (následky zranění způsobených střelnou zbraní či nožem, nehod a bičování), také se zde hovoří o přiznaném jménu, ačkoli obvykle se přirozeně jedná pouze o křestní jméno. Nakonec jsou často zmiňovány i symboly stigmatu, zejména vypálené iniciály a kupírované uši. Tyto symboly vypovídají o sociální identitě otroka, avšak na rozdíl od železných kruhů kolem krku či nohou vypovídají ještě o něčem dalším, totiž o vlastnictví určitým konkrétním pánem. Státní orgány, kterým se dostal do rukou uprchlý černoch, tak měly před sebou dva úkoly: zjistit, zda se jedná o uprchlého otroka, a pokud ano, komu patřil.

¹⁰ Viz G. Dendrickson a F. Thomas, *The Truth About Dartmoor* (London: Victor Gollanz, 1954), s. 55, a F. Norman, *Bang to Rights* (London: Seeker and Warburg, 1958), s. 125. Používání tohoto typu symbolu lze dobře vidět u E. Kogona, *The Theory and Practice of Hell* (New York: Berkeley Publishing Corp., bez vnošení), s. 41-42, kde pojednává o označení používaných v koncentračních táborech k rozdílnému označování politických vězňů, recidivistů, zločinců, Svědků Jehovových, „živlů“, Cikánů,

význam pro strážce, zatímco z hlediska spoluvězňů mohou být nositelovou pýchou. Důstojnická uniforma může být pro někoho zdrojem hrdosti a taková osoba ji pak nosí při každé příležitosti, pro jiné důstojníky může být víkend vítanou příležitostí oblékat se podle libosti do civilních šatů a za civilistu být i pokládán. Podobně se může povinnost nosit školní čapku ve městě jevit některým chlapcům jako privilegium (stejný pocit mohou zakoušet „nižší šarže“ nucené nosit uniformu na vycházce), a přece se vyskytnou taci, kterým bude připadat, že takto sdělovaná sociální informace je prostředkem uplatňování kontroly a disciplíny vůči nim v době, kdy nejsou ve službě a jsou mimo budovu.¹¹ V Kalifornii devatenáctého století pak zase chybějící copánek u Číňana symbolizoval v očích příslušníka západní kultury určitý stupeň kulturní asimilace, v očích jiného Číňana však mohl vyvolat pochybnosti ohledně bezúhonnosti dotyčného - konkrétně v tom smyslu, zdali se náhodou zrovna nevrátil z vězení, kde bylo střihání copánku povinné. Z tohoto důvodu se proto na copánku po nějakou dobu velice lpělo.¹²

znaky nesoucí sociální informaci se pochopitelně liší mírou věrohodnosti. Rozšířené kapiláry na tvářích a na nose, jimž se někdy s poněkud přehnanou výstižností říká „žilní stigmata“, mohou být a také bývají považovány za příznak nemístného holdování alkoholu. I abstinenti však někdy mohou být z jiných fyziologických důvodů postiženi

Židů, „przritelů rasy“, cizích státních příslušníků (die jejich příslušnosti), slabomyslných osob atd. Otroci na trhu otroků ve starém Římě byli také často označováni podle své národnosti, viz M. Gordon, „The Nationality of Slaves Under the Early Roman Empire“, v M. I. Finley, ed., *Slavery in Classical Antiquity* (Cambridge: Heffer, 1960), s. 171.

¹¹ T. H. Pear, *Personality, Appearance and Speech* (London: George Allen and Unwin, 1957), s. 58.

¹² A. McLeod, *Pigtails and Gold Dust* (Caldwell, Idaho: Caxton Printers, 1947), s. 28. Někdy byl nošení copánku připisován nábožensko-historický význam, viz *tamtéž*, s. 204.

týmž symbolem, čímž zavdávají příčinu k pochybnostem o své osobě, jimiž, jakkoli jsou nepodložené, se musí nicméně zabývat.

Závěrečná poznámka o sociální informaci se týká vypovídací vlastnosti vztahu „s“ v naší společnosti. Být „s“ někým znamená dostavit se na společenskou událost v jeho společnosti, kráčet s ním ulicí, sedět v jeho společnosti u stolu v restauraci a tak dále. Jde o to, že za jistých okolností může být sociální identita těch, s nimiž člověk je, použita jako zdroj informací o jeho vlastní sociální identitě, a to na základě předpokladu, že je tím, čím jsou ti druzí. Do krajnosti jde tato situace zřejmě ve zločineckých kruzích: osoba, na niž je vystaven zatykač, může takto „legálně nakazit“ kohokoli, kdo je s ní spatřen, a vystavit ho nebezpečí zatčení na základě podezření. (O osobě, na niž je vydán zatykač, se tedy říká, že má neštovice, a o její zločinecké chorobě se hovoří jako o „nakažlivé“).¹³ Sečteno a podtrženo, analýza zabývající se způsoby, jakými lidé kontrolují informace, jež o sobě pouštějí do světa, bude muset vzít v potaz, jak se vypořádávají s nepředvídanou skutečností, že byli „viděni s“ jistými jinými osobami.

Viditelnost

Otázka předstírání tradičně vede k zamyšlení nad „viditelností“ určitého stigmatu, totiž nad tím, nakolik dobře či špatně je určité stigma schopno sdělovat o svém nositeli skutečnost, že je stigmatizovaný. Například bývalí pacienti psychiatrických léčeben či svobodní nastávající otcové se navzájem podobají v tom, že jejich nedostatek není lehce viditelný, naproti tomu slepce je vidět snadno. Viditelnost je samozřejmě klíčovým faktorem. To, co mohou o sociální identitě určitého jedince v každém okamžiku jeho každodenního života říci všichni, s nimiž se takto setká, pro něj

¹³ Viz D. Maurer, *The Big Con* (New York: Pocket Books, 1949), s. 298.

bude mít velkou váhu. Nevyhnutelný styk s veřejností jako celkem může mít významný následek v jednotlivých kontaktech. Protože však z každého kontaktu nějaké následky vyplynou, jejich součet může být nezměrný. Běžně dostupné informace o něm jsou navíc startovní čarou, na niž se musí postavit při rozhodování o tom, jaký kurs nabrat s ohledem na své stigma. Každá změna ve způsobu, jímž je nucen se vždy a všude prezentovat, bude tedy pro něj právě z těchto důvodů osudová. Právě tato úvaha ostatně asi přivedla staré Řeky k myšlence stigmatu.

Protože právě zrak je oním smyslem, jehož prostřednictvím se nám nejčastěji stává zřejmým stigma jiných lidí, není snad termín „viditelnost“ příliš zavádějící. Je fakt, že obecnější termín „postřehnutelnost“ by byl přesnější, a ještě přesnější by bylo hovořit o „zřejmosti“. Koneckonců třeba zadržávání je velmi „viditelnou“ vadou, nejprve ovšem díky našemu sluchu, nikoli zraku. Než tedy bude možno bez rizika užívat koncept viditelnosti i v tomto poopraveném smyslu, musíme jej odlišit od tří jiných pojmů, s nimiž je často zaměňován.

Viditelnost stigmatu je třeba nejprve odlišit od toho, že „se o něm ví“. Je-li stigma určitého jedince dobře vidět, už jen pouhý kontakt s druhými povede k tomu, že jeho stigma vejde ve známost. Zdali druzí vědí o jeho stigmatu, to však bude kromě nynější viditelnosti stigmatu záviset ještě na jiném faktoru, totiž na tom, zdali o něm něco vědí z dřívější doby - to přitom může být opřeno o pomluvy, jež o něm panují, či o předešlý kontakt s ním, během něhož bylo jeho stigma viditelné.

Za druhé je třeba viditelnost odlišit od jednoho z jejích konkrétních opěrných bodů, totiž vtíravosti. Když lze stigma okamžitě rozpoznat, stále zbývá zodpovědět podstatnou otázku, nakolik překáží toku interakce. Účastní-li se kupříkladu obchodní schůzky člověk sedící v kolečkovém křesle, druzí tuto skutečnost samozřejmě registrují, u konferenčního stolu však lze tento jeho nedostatek poměrně bez velké námahy přehlédnout. Naproti tomu

účastník s vadou řeči, tedy člověk v mnoha ohledech mnohem méně handicapovaný než někdo upoutaný na vozík, může stěží otevřít ústa a nezasadit tím ránu lhostejnosti, jež nastala ve vztahu k jeho nedostatku. Jeho přičiněním se budou druzí cítit nesví pokaždé, když později znovu promluví. Sám mechanismus styku založeného na mluveném slově neustále vábí pozornost k jeho vadě, neustále od něj vyžaduje jasné a rychlé sdělení, a těch se neustále nedostává. Táž vada přitom může mít různé projevy, každý s jiným stupněm vtíravosti. Například slepec s bílou holí poskytuje zcela viditelný doklad o své slepotě, jakmile byl ale jednou zaregistrován, je možné tento symbol stigmatu a vše, co znamená, občas přehlížet. Avšak neschopnost slepců dívat se lidem, s nimiž hovoří, do očí, znovu a znovu porušuje konverzační etiketu a opakovaně narušuje mechanismus zpětné vazby v mluvené interakci.

Za třetí, viditelnost stigmatu (jakož i jeho vtíravost) je třeba oddělit od jistých okolností jeho takzvaného „vnímaného ohniska“. My normální si vytváříme představy, ať již na objektivním základě či nikoli, ohledně sféry životní činnosti, z níž dané stigma svého nositele zejména vylučuje. Například ošklivost působí od počátku v sociálních situacích tak, že ohrožuje potěšení, jež bychom mohli jinak pociťovat ve společnosti osoby jí postižené. Uvědomujeme si však, že její stav by neměl mít dopad na její způsobilost k úkonům prováděným v odloučení, ačkoli ji samozřejmě můžeme diskriminovat i zde kvůli pocitům, jež v nás vzbuzuje pohled na ni. Ošklivost je tedy stigma, jehož ohniskem jsou sociální situace, jiná stigmata, jako například cukrovka¹⁴, nemívají zpočátku žádný dopad na způsobilost dotyčného k interakci tváří v tvář. Nejprve jsou pohnutkou k tomu, že dotyčného diskriminujeme v jeho pracovním zařazení, a na bezprostřední sociální interakci

¹⁴ „A Reluctant Pensioner“, „Unemployed Diabetic“, v Toynbee, *cit d.*, kap. 9, s. 132-146.

mají dopad teprve tehdy, když se stigmatizovaný například pokouší držet svou odlišnost v tajnosti a není si jist, zda se mu to daří, nebo když ostatní přítomní o jeho stavu vědí a ze všech sil se snaží nikterak na něj nepoukazovat. Mezi tato dvě krajní ohniska pozornosti spadá mnoho jiných stigmat a všem jim je přičítán velký prvopočáteční dopad na mnoho různých oblastí života. Například rozhovor s člověkem s mozkovou obrnou nejenže může být únavný při osobní komunikaci, ale může i vyvolat pocit, že lze pochybovat o schopnosti daného člověka vykonávat samostatné úkoly.

Otázku viditelnosti je tedy nutno odlišit od několika jiných možností: totiž toho, „že se“ o daném atributu „ví“, od jeho vtíravosti a od jeho vnímaného ohniska. Stále ovšem ponecháváme stranou tichý předpoklad, že veřejnost jako celek bude nějak zaangažována v přihlížení. Jak ale uvidíme, do hry mohou vstoupit odborníci na odhalování identity a díky jejich výcviku se může stát, že je udeří do očí něco, co zůstává laikům skryto. Lékař, který na ulici potká člověka s kalnou červeně zbarvenou rohovkou a vroubkovanými zuby, potkává někoho, kdo zjevně vykazuje dva z Hutchinsonových příznaků, kdo tedy pravděpodobně je syfilitik. Jiné osoby na téže ulici, z lékařského hlediska k těmto znakům slepé, však nepojmou nejmenší podezření. Obecně tedy platí, že než můžeme hovořit o stupni viditelnosti, je třeba nejprve určit dešifrovací schopnosti publika.

Osobní identita

K tomu, abychom mohli systematicky uvažovat o situaci diskreditovatelného a jeho problému s utajováním a odhalením, bylo nejprve třeba zkoumat povahu sociální informace a viditelnosti. Než se budeme moci pustit dále, bude nutno se dopodrobna zabývat ještě jedním faktorem, a to identifikací - v jejím kriminologickém, nikoli psychologickém smyslu.

Až dosud analýza sociální interakce mezi stigmatizovanými a normálními nevyžadovala, aby se osoby zapojené do těchto smíšených kontaktů v době před započítáním interakce navzájem „osobně“ znaly. To se zdá být v pořádku. Zvládání stigmatu je odnoží čehosi základního ve společnosti: vytváření stereotypů či „profilování“ našich normativních očekávání ohledně chování a charakteru. Tvorba stereotypů je příznačně vyhrazena pro zákazníky, orientálce a motoristy, tedy osoby, jež spadají do velmi širokých kategorií a mohou pro nás být pouze náhodně kolemjdoucími.

Existuje všeobecně rozšířený názor, že ačkoli neosobní kontakty mezi cizími lidmi obzvláště podléhají stereotypním reakcím, jak se lidé postupně navzájem sbližují, tento kategorický přístup ustupuje a je postupně nahrazen náklonností, pochopením a realistickým hodnocením osobních vlastností.¹⁵ Zatímco poskvna v podobě zohyžděné tváře může odradit cizí osobu, lze se domnívat, že důvěrné přátele by takové věci odrazovat neměly. Oblast zvládání stigmatu lze tedy nahlížet jako něco, co se týká zejména veřejného života, kontaktů mezi cizími či pouhými známými, tedy té části kontinua, na jehož protilehlém pólu leží intimita.

Idea takového kontinua má bezpochyby svou oprávněnost. Bylo například prokázáno, že kromě strategií sloužících k zvládání styku s cizími lidmi si mohou tělesně postižení vyvinout speciální techniky, jejichž účelem je překlenout počáteční taktost a odstup, jež mohou se vši pravděpodobností očekávat. Mohou se tak pokusit dostat na „osobnější“ rovinu, kde jejich defekt přestane hrát klíčovou roli - tento náročný proces nazývá Fred Davis „průlomem“.¹⁶ Podle osob s tělesným stigmatem pak normální lidé, s nimiž jsou v opakovaném styku, do určité

¹⁵ Tradiční formulace tohoto tématu viz N. S. Shaler, *The Neighbor* (Boston: Houghton Mifflin, 1904).

¹⁶ Davis, *cit. d.*, s. 127-128.

míry postupně přestávají být odpuzováni jejich vadou, takže vzniká naděje na vytvoření určitého normálního každodenního koloběhu vztahů. Citujme příklad slepce:

V některých holičstvích mě už dnes samozřejmě vítají jako zastaralý, a jsou i hotely, restaurace a veřejné budovy, kam mohu vstoupit, aniž se mě zmocní pocit, že k něčemu dojde. Pár řidičů trolejbusu a autobusů mi prostě jen popřeje dobré ráno, když nastoupím se svým psem, a pár číšníků, které znám, mě obsluhuje s typickou nezúčastněností. V úzkém rodinném kruhu se už o mě přirozeně dávno přestali nějak zvlášť strachovat, což platí i pro většinu mých důvěrných přátel. Do té míry se dá říci, že jsem napomohl osvětě lidstva.¹⁷

Takové útočiště mohou jistě nalézt celé kategorie stigmatizovaných: v obchodech, jež se někdy objevují v bezprostředním sousedství psychiatrických léčeben, se můžeme setkat s vysokou mírou tolerance k psychotickému chování. Ve čtvrtích v okolí některých nemocnic lidé dokážou zachovávat klid ve styku s lidmi s deformacemi tváře, kteří podstupují transplantaci kůže. Město, v němž sídlí škola pro nevidomé, si zvykne tolerovat slepé studenty, kteří se drží na cestě po ulici popruhu připevněného k instruktorovi a přitom ho neustále častují pokyny jako pro psa.¹⁸

Navzdory těmto dokladům o všedních představách o stigmatu a obeznámenosti s ním je třeba si uvědomit, že obeznámenost nemusí nutně vést k poklesu opovržení.¹⁹ Například normálním osobám bydlícím v oblastech přilehlých k sídlům osob stigmatizovaných příslušností k určitému klanu se často šikovně daří setrvávat v zajetí předsudků. Je však důležitější si uvědomit, že i v našem styku s osobami, s nimiž máme dlouhodobý, důvěrný a výlučný

¹⁷ Chevigny, *cit. d.*, s. 75-76.

¹⁸ Keitlen, *cit. d.*, s. 85.

¹⁹ Svědectví o tom, že tomu není tak, že normální děti na letních táborech své tělesně postižené vrstevníky postupem času snáze akceptují, viz Richardson, *cit. d.*, s. 7.

vztah, jsou zcela jistě přítomny nejrozličnější následky celé škály virtuálních domněnek, jež jsme si o daném jedinci vytvořili. Hovoříme-li v naší kultuře o ženě jako o něčí manželce, umísťujeme ji do kategorie, v níž se najednou nemůže vyskytovat více než jeden člen. V každém případě se však jedná o kategorii a manželka není ničím více než jejím členem. Hrany našeho vztahu k této osobě pravděpodobně obrousí jedinečné, minulostí propletené rysy, přesto však v jeho středu bude stát celá škála sociálně ustálených očekávání ohledně jejího chování a povahy jako jednoho případu z kategorie „manželka“. Příkladem budiž třeba to, že bude pečovat o domácnost, bavit naše přátele a rodit děti. Bude buď dobrou, či špatnou manželkou, a bude jí ve vztahu k ustáleným očekáváním, stejným, jaká mají jiní manželé v naší skupině ve vztahu ke svým manželkám. (Je jistě pohoršující hovořit o manželství jako o partikularistickém vztahu.) Ať tedy interagujeme s cizími lidmi, či důvěrnými přáteli, zjistíme, že společnost do tohoto kontaktu neomaleně strká prsty a i zde nás umravňuje.

Určitě jsou případy, kdy lidé, kteří nemusí sdílet stigma daného jedince, ani v té souvislosti vynakládat příliš mnoho taktu a péče, jež budou schopni právě z tohoto důvodu snáze akceptovat, na rozdíl od těch, kteří s ním musejí být ve stálém styku.

Pokročíme-li v našich úvahách od osob diskreditovaných k osobám diskreditovatelným, najdeme řadu dalších důkazů svědčících o tom, že stigma daného jedince bude odpuzovat stejně tak osoby mu blízké jako lidi zcela cizí. Vždyť právě jeho blízcí mohou být těmi, před kým se bude nejvíce snažit skrýt něco, zač se stydí. Tak je tomu například u homosexuálů:

Ačkoli homosexuálové obvykle protestují proti tomu, aby byla jejich úchylna považována za nemoc, je pozoruhodné, že pokud svou situaci vůbec s někým konzultují, je to nejspíše lékař. Sotva však v takovém případě osloví rodinného lékaře. Většina z informátorů se snažila skrýt svou homosexualitu před svou rodinou.

Dokonce i někteří z těch, kteří se na veřejnosti chovají docela otevřeně, si dávají nadmíru velký pozor na to, aby nevzbudili podezření v rodinném kruhu.²⁰

Dále platí, že i když může jeden z rodičů sdílet s druhým jeho temné tajemství, jejich děti mohou být jednak považovány za nespolehlivé co do schopnosti udržet takové informace v tajnosti, jednak i příliš křehké na to, aby se s nimi dokázaly bez vážných následků vyrovnat. Doložme to na příkladu pacienta umístěného v psychiatrické léčebně:

Téměř všechny matky, jež stojí před úkolem vysvětlit svým malým dětem otcovu nemoc, se uchylují k pokusům ji utajit. Dítěti se řekne buď to, že tatínek je v nemocnici (bez dalšího vysvětlování), nebo že tam je kvůli nějakému tělesnému onemocnění (bolest zubu, něco s nohou, bolest žaludku či hlavy).²¹

[Žena pacienta s duševní chorobou]: „Žiju v neustálé a naprosté hrůze, že to někdo Jimovi (jejímu dítěti) vyzvoní...“²²

Některá stigmata je tak snadné skrývat, že hrají zanedbatelnou roli ve vztazích, jež má jejich nositel s cizími lidmi či pouhými známými, a jejich dopad je zřejmý zejména ve styku s intimně blízkými osobami. To platí třeba o frigiditě, impotenci nebo sterilitě. V rámci argumentace, že alkoholismus podle všeho nečiní muže nezpůsobilým pro manželství, jeden badatel tvrdí toto:

Může se také stát, že okolnosti námluv či vzorec požívání alkoholu mohou viditelnost alkoholismu snížit natolik, že

²⁰ G. Westwood, *A Minority* (London: Longmans, Green & Company, 1960), s. 60.

²¹ M. R. Yarrow, J. A. Clausen a P. R. Robbins, „The Social Cleaning of Mental Illness: *Journal of Social Issues*, XI (1955), 10-41. V tomto článku najdeme mnoho užitečných poznámek o zvládání stigmatu.

²² *Tamtéž*, s. 34.

nebude hrát roli ve výběru partnera. V intimnějších podmínkách manželské interakce se pak může problém projevit v podobě, která už nemůže zůstat před manželkou skryta.²³

Důvěrně blízké osoby mohou navíc hrát zvláštní roli ve způsobu, jímž diskreditovatelný zvládá sociální situace, takže i když na skutečnost, že je jimi přijímán, jeho stigma nemá vliv, bude jej mít na jejich povinnosti.

Neměli bychom si tedy představovat kontinuum vztahů, na jehož jednom konci stojí kategorické a utajující zacházení a na druhém zacházení partikularistické a otevřené, ale spíše různé struktury, v nichž dochází ke kontaktu a jeho stabilizaci - ulice a na nich cizí lidé, zběžné vztahy spojené s poskytováním služeb, pracoviště, sousedství, domácnost -, a všimnout si, že v každém případě budou pravděpodobně vznikat charakteristické diskrepance mezi virtuální a skutečnou sociální identitou a charakteristické pokusy situaci zvládat.

A přece je celý problém zvládání stigmatu ovlivněn otázkou, známe-li stigmatizovaného osobně či nikoli. Abychom se však mohli pokusit právě tento vliv popsat, je třeba jasně formulovat ještě jeden pojem, jímž je osobní *identita*.^{24*}

²³ E. Lemert, „The Occurrence and Sequence of Events in the Adjustment of Families to Alcoholism“, *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, XXI (1960), 683.

²⁴ Rozdíl mezi osobní identitou a identitou spojenou s danou rolí (role identity) jasně osvětlují R. Sommer, H. Osmond a L. Pancyr, „Problems of Recognition and Identity“, *International Journal of Parapsychology*, II (1960), 99-119, kde je otázka stavěna v tom smyslu, jak si člověk jednu z nich vytváří či jak se od ní odvrací. Viz také Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, cit. d., s. 60 - česky *Všichni hrajeme divadlo*, s. 39n. S myšlenkou osobní identity pracují také C. Rolph, *Personal Identity* (London: Michael Joseph, 1957), a E. Schachtel, „On Alienated Concepts of Identity“, *American Journal of Psychoanalysis*, XXI (1961), 120-121; nazývají ji „papírovou identitou“. Pojem právní či juristické identity osobní identitě úzce odpovídá, až na určité situace, jako např. adopce (jak mě informoval Harvey Sacks), kdy lze právní identitu jedince změnit.

Přijímá se jako fakt, že v malých, trvalých společenských okruzích se každý jejich člen po čase jeví druhým jako "Jedinečná" osoba. Nezkušení sociální vědci usilují pojímat termín jedinečný jako něco milého a tvůrčího, co nebude stále analyzováno, alespoň ne sociology. S tímto termínem sou nicméně spojeny některé relevantní myšlenky.

Jednou z myšlenek spojených s pojmem „jedinečnosti“ individua je myšlenka „pozitivního znaménka“ či „věšáku na identitu“, například fotografický otisk individua v myšlích druhých nebo vědomí jeho zvláštního místa v konkrétním příbuzenském systému. Jako zajímavé srovnání může sloužit příklad Tuaregů v západní Africe, jejichž muži si zakrývají tváře a nechávají volnou jen malou štěrbinu, aby viděli. Tvář jako oporu osobní identifikace tu tedy zřejmě nahrazuje tělesný vzhled a fyzický typ.²⁵ Obrazu,) němž hovořím, lze najednou přiřadit jen jedinou osobu, . ta, jež prokázala svou způsobilost v minulosti, je jednou . touž osobou, jež je způsobilá v přítomnosti a bude i v budoucnosti. Povšimněme si, že například otisky prstů, které sou nejefektivnějším prostředkem prokazování odlišnosti osob, jsou současně tím, v čem jsou si tyto osoby zásadně zdobné.

Druhá myšlenka spočívá v následujícím: zatímco většina konkrétních faktů o určité osobě bude platit i o jiných dech, souhrn všech faktů známých o osobě důvěrně blízké nebude jako celek odpovídat žádné jiné osobě na světě, což poslouží jako dodatečný prostředek k odlišení této oso-y od kohokoli jiného. Někdy je tento souhrn informací vázán se jménem, jako je tomu v případech policejní složky, jindy je svázán s tělem, jako například když se seznámíme z vzorcem chování člověka, jehož tvář známe, jméno však nikoli. Často pak je tato informace vázána k oběma, tedy jménu i tělesné schránce.

S díky zde čerpám z nepublikovaného textu Roberta Murphyho, „On Social Distance and the Veil“. Později publikován v *American Anthropologist*, 66 (1964), 1257-1274. (Pozn. red.)

Třetí myšlenka praví, že to, co odlišuje určitou osobu od všech ostatních, je jádro její bytosti, její obecný a ústřední aspekt, jenž ji odlišuje skrz naskrz, nejen tedy tak, že je rozpoznatelně odlišná, od všech, kdo jsou jí nejpodobnější.

Termínem *osobní identita* mám na mysli pouze první dvě myšlenky - pozitivní znaménka nebo věšáky na identitu a onu jedinečnou kombinaci prvků životního příběhu, jež je k člověku přichycena pomocí těchto věšáků. Pojem osobní identity se tedy opírá o předpoklad, že určitou osobu lze odlišit od všech ostatních a že kolem tohoto prostředku odlišení se může jako cukrová vata přichytit a omotat jedinečný souvislý záznam sociálních skutečností, ze kterého se pak stane lepkavá substance, k níž mohou přilnout ještě další biografické fakty. Je ovšem obtížné rozpoznat, že právě v důsledku této své jedinečné vlastnosti může osobní identita hrát a hraje uspořádanou, rutinní a ustálenou roli v sociální organizaci.

Proces osobní identifikace lze velmi dobře vidět v chodu, vezmeme-li si jako referenční bod nikoli malou skupinu, ale velkou neosobní organizaci, například vládu určitého státu. V dnešní době je běžnou organizační praxí, že se oficiálně uchovávají prostředky průkazné identifikace jednoho každého jedince, který bude předmětem zájmu podobných organizací. Jinak řečeno, používá se takový souhrn charakteristických znaků, jehož prostřednictvím lze odlišit daného jedince od jiných. Výběr těchto znaků je sám o sobě zcela standardní: jsou jimi neměnné biologické atributy jako rukopis či fotograficky zachycená podoba, natrvalo zaznamenané položky jako rodný list, jméno či sériové číslo. Díky využívání počítačové analýzy byl nedávno učiněn pokrok v tom, že při experimentech bylo jako věšáků na identitu použito vlastností řeči a rukopisu. Drobného výrazového rysu v chování se tu využívá podobně, jako to dělají experti na určování pravosti obrazů. Podle zákona o sociálním zabezpečení (Social Security Act) z roku 1935 je téměř každý zaměstnanec v Americe opatřen vlastním registračním číslem, k němuž mohou být připojeny celoživotní

záznamy o zaměstnání, což už přivodilo mnoho útrap našim kriminálním živlům. Jakmile je tedy věšák na identitu připraven, lze na něj navěsit materiál, je-li k dispozici. Vytvoří se fascikl a ten se pak obvykle uloží do barevného pořadače. Dá se očekávat, že státy budou své občany evidovat pomocí osobní identifikace ve stále rostoucí míře, stejně jako se budou rozvíjet zařízení usnadňující přístup oprávněných osob k záznamům o dané osobě a rozšiřující rejstřík jejich záznamů o další sociální skutečnosti, například potvrzení o výplatě dividend.

Značnou všeobecnou pozornost budí snahy pronásledovaných osob o získání osobní identity, jež není ve skutečnosti jejich „vlastní“, nebo o zbavení se té, jež byla původně jejich. Jde třeba o pokusy poškodit si břicho prstů jizvami nebo ničit veřejné záznamy o rodných listech. V konkrétních případech jde většinou o osobní jméno, jež je asi nejpoužívanějším věšákem na identitu a současně se dá asi nejsnáze falšovat. Početná a právem posvěcená změna jména má podobu aktu stvrzeného dokladem, jehož záznam je k dispozici ve veřejném rejstříku. Navzdory zdánlivé různosti tedy zůstává zachována kontinuita jedince.²⁶ Tak je tomu například tehdy, když žena aktem sňatku mění své příjmení. Ve světě šoubyznysu je zcela běžné, že si umělci mění jména, avšak i v takových případech bývá záznam o původním jménu dostupný a toto jméno dokonce obecně známo; to je i případ autorů píšících pod pseudonymem. Profese, u nichž může dojít ke změně jména bez oficiálního záznamu o takovém aktu a k nimž patří prostitutky, zločinci a revolucionáři, nejsou „legitimními“ zaměstnáními. Posledním případem jsou katolické řády. Kdykoli s sebou povolání nese změnu jména, ať již je zaznamenána či nikoli, je jisté, že dochází k významné roztržce mezi osobou a jejím starým světem.

Nutno říci, že k některým změnám jména, jako případě branců odpírajících nástup vojenské služby či

Viz.Rolph, *Personal Identity*, cit. d., s. 14-16.

motelových hostů, dochází s ohledem na právní aspekty osobní identifikace, zatímco k jiným, využívaným například příslušníky etnických menšin, dochází v souvislosti s otázkou sociální identity. Jeden badatel předpokládá, že někteří profesionální kabaretní umělci se vyznačují příslušností k oběma typům:

Typická revuální tanečnice mění jméno skoro stejně často jako účes, aby ladilo s tím, co zrovna u divadla letí, kvůli pověrám v šoubyznysu a někdy také proto, aby se vyhnula placení členských příspěvků Hereckému odborovému svazu.²⁷

Mimochodem profesionální zločinci používají dva speciální typy přejmenovávání: falešná jména, používaná jen dočasně, ačkoli často opakovaně, chtějí-li se vyhnout osobní identifikaci, a „přezdívky“ získané ve zločinecké komunitě, které si ponechávají po celý život, ale užívají je pouze ve společnosti členů takové komunity nebo zasvěcených.

Jméno je tedy velmi běžným, ne však příliš spolehlivým způsobem určování identity. Stojí-li před soudním tribunálem člověk, který má všechny důvody pro to klamat ohledně své identity, je pochopitelné, že se hledají jiné průkazné znaky. Citujme příklad z Anglie:

...osobní identita se u soudních tribunálů neproказuje ověřováním jména, dokonce ani ne hlavně přímým svědectvím, ale „presumptivně“ dokazováním podobností či rozdílností osobních charakteristik.²⁸

Vraťme se nyní k otázce sociální informace. Dříve diskutované ztělesněné znaky, ať již znamenají prestiž či stigma, se týkají sociální identity. Všechny musí být jasné

²⁷ A. Hartman, „Criminal Aliases: A Psychological Study“ *Journal of Psychology*, XXXII (1951), 53.

²⁸ Rolph, *Personal Identity*, cit. cf., s. 18.

odlišeny od *dokumentace*, kterou s sebou lidé nosí s cílem domněle prokázat svou osobní identitu. Tyto dokumenty dnes v Británii i v Americe běžně používají jejich obyvatelé i cizinci. Registrační karty a řidičské průkazy (v nich jsou otisky prstů, podpisy a někdy i fotografie) jsou považovány za nutnost.²⁹ Kromě těchto prostředků identifikace s sebou někdo nosí dokumenty dokládající věk (například mladí lidé, kteří chtějí navštívit hernu či objednat si alkohol), oprávnění provozovat vázané či nebezpečné živnosti, povolení opustit kasárna a podobně. Tyto informace bývají často doplněny fotografiemi rodinných příslušníků, doklady o vojenské službě a dokonce fotokopii vysokoškolských diplomů. V nedávné době se dokonce objevily i informace o zdravotním stavu nositele a jejich všeobecné používání bylo obhajováno takto:

Ministerstvo zdravotnictví zvažuje zavedení lékařských průkazů pro všechny občany. Požadavek by zněl nosit je stále při sobě.

Průkaz by obsahoval podrobné informace o očkování, krevní skupině a jakékoli nemoci, např. hemofilii, jež by měla být okamžitě známa v případě, že by měl nositel průkazu nehodu.

Jedním z cílů je umožnit rychlý léčebný zásah v případě naléhavé potřeby a vyhnout se nebezpečí aplikace vakcíny lidem, kteří by na ni mohli být alergičtí.³⁰

V současnosti také roste množství organizací, v nichž jsou zaměstnanci povinni nosit na oblečení zaměstnanecké průkazy s fotografií anebo je alespoň mít při sobě.

Smyslem všech těchto identifikačních prostředků je samozřejmě vyloučit možnost chyby z neznalosti či dvojznačnosti, čímž se to, co by jinak bylo pouze sporným

V současné době nejsou občané v Británii povinni nosit u sebe identifikační doklady, tuto povinnost ovšem mají cizinci a motoristé. Za jistých okolností také britští občané mohou odmítnout sdělit policistovi, kdo jsou. Viz *tamtéž*, s. 12-13. Zpráva pochází z *The San Francisco Chronicle*, 14. dubna 1963, a je připisována *The London Times*.

užitím symbolů nesoucích sociální informaci, mění v nesporný podvrh či případ ilegálního držení. Přesnější by proto asi byl termín doklad identity než symbol identity. (Srovnejme například s poměrně volným základem rozpoznání židovské identity prostřednictvím vzhledu, gest a hlasu.)³¹ Takováto dokumentace a sociální skutečnosti s ní spjaté jsou mimochodem často předkládány pouze ve zvláštních situacích a osobám výslovně oprávněným ke kontrolám totožnosti, na rozdíl od symbolů prestiže či symbolů stigmatu, jež jsou zpravidla dostupné široké veřejnosti.

Povaha informací o osobní identitě často umožňuje jejich přesnou dokumentaci, a tak jich lze využít k ochraně proti potenciálnímu zkreslování sociální identity. Příslušníci armády tedy mohou být povinni nosit při sobě dokumenty prokazující jejich totožnost, stvrzující potenciálně klamné nároky plynoucí z jejich uniformy a jejich distinkcí. Osobní identifikační karta v ruce studenta ujišťuje knihovníka, že dotyčný je oprávněn vypůjčovat si u něj knihy nebo vstoupit mezi regály, tak jako řidičský průkaz může doložit, že dovršil věk potřebný k tomu, aby mu mohli v souladu se zákonem v příslušném podniku nalít. I kreditní karty dokazují jaksi povrchově osobní identitu a umožňují učinit rozhodnutí, zda kredit poskytnout či nikoli, kromě toho však ještě dokládají příslušnost dotyčného k takové sociální kategorii, která úvahy o poskytnutí kreditu opodstatňuje. Aby prokázal, že je lékař, prokazuje se někdo jako Dr. Hiram Smith, přičemž se asi zřídka prokazuje jako lékař s cílem dokázat, že je Hiram Smith. Podobně osoby, jimž je z důvodu jejich etnické příslušnosti odepřen přístup do určitých hotelů, mohly být etnicky rozpoznány na základě svých jmen, takže i v tomto případě je položky osobní biografie využíváno k zařazení do kategorie.

³¹ L. Savitz a R. Thomasson, „The Identifiability of Jews“, *American journal of Sociology*, LXIV (1959), 468-475.

Obecně vzato tedy může biografie připojená k dokumentované identitě jasně omezit možnosti volby, jež má daná osoba co do způsobů své prezentace. V takové situaci se například ocitli někteří bývalí britští pacienti psychiatrických léčení, kteří ve zprostředkovatelské práci nemohli předstírat, že jsou obyčejnými žadateli o práci, neboť na kartě jejich pojišťovny zela prázdnotou neorazítkovaná lista.³² Lze dodat, že akt skrývání osobní identity může sám o sobě implikovat sociální kategorii. Sluneční brýle, které si celebrity nasazují s cílem skrýt svou totožnost, podle všeho odhalují - či alespoň v jisté době tomu tak bylo - příslušnost k takové sociální kategorii, jejíž příslušník chce zachovat inkognito, neboť jinak by byl rozpoznán.

Jakmile rozlišíme sociální symboly a dokumenty identity, můžeme se blíže podívat na zvláštní postavení ústních projevů, jež nejen výrazově, ale i lingvisticky osvědčují sociální a osobní identitu. Chybí-li někomu k tomu, aby mohl obdržet požadovanou službu, dostatečná dokumentace, může se uchýlit k pokusu použít místo ní ústní svědectví. Skupiny společnosti se samozřejmě liší co do představ o tom, nakonec je svědectví prokazující identitu vhodné ve zhruba srovnatelných sociálních situacích. Indický autor poznamenává:

V naší společnosti je člověk vždycky tím, kým jej činí jeho označení, takže označování osob věnujeme pedantickou pozornost. Na večírcích v Dillí je lidé sami dodají, když tak někdo při představování opomene učinit. Jednoho dne mi v Dillí v domě zahraničního diplomata představili mladého muže, aniž se zmínili o jeho oficiálním postavení. Okamžitě se uklonil a dodal: „Z toho a toho velvyslanectví, a z jakého ministerstva jste vy?“ Když jsem odvětil, že z žádného, zdál se být neméně překvapen skutečností, že jsem byl vůbec pozván, jako faktem, že nemám žádné označení.³³

E. Mills, *Living with Mental Illness: A Study in East London* (London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1962), s. 112. C. Chaudhuri, *A Passage to England* (London: Macmillan & Company, 1959), s. 92.

Biografie

Ať se biografická životní linie daného jedince udržuje v myslích jeho blízkých, či v osobních složkách nějaké organizace, ať nosí dokumentaci o své osobní identitě při sobě, či je uložena v šanonech, je bytostí, o níž lze vytvořit záznam - někde existuje sešit, v němž teď bude dělat kaňky. Je ukotven jako objekt biografie.³⁴

Zatímco termín biografie sociální vědci používají, zejména při popisu životní dráhy, málo pozornosti se věnovalo obecným vlastnostem tohoto pojmu, s výjimkou závěru, že biografie velmi podléhá retrospektivní konstrukci. Sociální role jako pojem a jako formální prvek sociální organizace byla podrobně analyzována, biografie však nikoli.

Na biografii si všimneme nejprve toho, že předpokládáme, že každý může mít fakticky jen jedinou. To přitom zaručují spíše fyzikální než sociální zákony. Naprosto a bez výjimky vše, co kdy nějaký člověk udělal nebo může udělat, je chápáno jako zahrnutelné do jeho biografie, jak to ilustruje téma Jekylla-Hydea, i kdybychom si měli najmout experta na biografie, totiž soukromého detektiva, aby za nás doplnil chybějící skutečnosti a našel souvislost mezi těmi již objevenými. Nehledě na to, jak velký je kdo lump, jak lživá, tajnůstkářská či nesouvislá je jeho existence či jak je ovládán záchvaty, impulsy a zvraty nálad, pravé fakty o jeho činnosti si nemohou navzájem odporovat a nemohou nebýt ve vzájemné spojitosti. Všimněme si, že tato všeobjímající jednodušnost životní linie je v ostrém protikladu vůči mnohočetnosti já, již v jedinci vidíme, díváme-li se na něj z hlediska sociální role, kde - je-li schopen dobře oddělit role a obecnstva - si může bez problémů podržet různá svá já a do jisté míry tvrdit, že již není tím, čím býval.

Vzhledem k těmto předpokladům o povaze osobní iden-

³⁴ Za mnoho zde vděčím Haroldu Garfinkelovi, který mě seznámil s termínem „biografie“ ve smyslu užívaném v této knize.